

D E 0 VI

Bolmanski mostobran

POČETAK »VELIKE OPERACIJE« I STVARANJE NEMAČKOG MOSTOBRAHA KOD BOLMANA

Posle likvidacije virovitičkog mostobrana, nemačka Vrhovna komanda odlučila je da ubrza pripreme svoje tzv. »Velike operacije«, koja je imala za cilj da povрати Budimpeštu i plodne žitorodne oblasti u južnoj Mađarskoj. Za izvođenje tog poslednjeg nemačkog operativno-strategijskog protivudara izdvojene su snage 6. nemačke armije i 6. tenkovske armije, prikupljene u rejonu Blatnog jezera i Sekešfehervara, zatim 2. tenkovska nemačka armija, koja je imala zadatak da nastupa pravcem: Nađkanjiža—Kapošvar—Dunav, dok je grupa armije »E«, sa jugoistočnog ratišta, dobila zadatak da sa što jačim snagama sadejstvuje iz Jugoslavije 2. tenkovskoj armiji i da, nakon forsiranja Drave, udari u bok i pozadinu naših, sovjetskih i bugarskih snaga u Baranji i južnoj Mađarskoj.

Nemačka Vrhovna komanda insistirala je da izvođenje »Velike operacije« otpočne odmah posle likvidacije virovitičkog mostobrana, a najkasnije do 26. februara 1945. Tom planu usprotivio se general Aleksander Ler, komandant Grupe armije »E« u Jugoslaviji, koji je tražio da se početak operacije odgodi do polovine marta. U prilog svom stavu on je navodio loše vremenske uslove, veliku hladnoću i sneg, te potrebu da se prvo raščisti situacija u istočnoj Bosni i Slavoniji, gde su jedinice NOVJ neposredno ugrožavale njegovu pozadinu i komunikacije koje izvode prema Dravi i prostoriji predstojećih operacija. U tom slučaju, tvrdio je general Ler, Grupa armija »E« mogla bi angažovati i kompletnih pet nemačkih divizija i težište svojih napada pomeriti kod Osijeka, tj. u dublju pozadinu naših i sovjetskih snaga i time neposredno ugroziti mostove na Dunavu kod Batine. Kao alternativu svome predlo-

gu, Ler je naveo i mogućnost da nemačke divizije napuste teritoriju Bosne i da se sve angažuju u Mađarskoj. Nemačka Vrhovna komanda odbacila je i jedan i drugi predlog generala Lera, koji je zaista bio razuman i racionalan, i naredila Komandi »Jugoistoka« da, uz istovremeno izvođenje operacija čišćenja u Bosni i Slavoniji, otpočne pripreme za izvođenje »Velike operacije« u Mađarskoj. Nerealnost i tvrdokornost nemačkog vrhovnog komandovanja i firerovog »proviđenja« brzo će još jednom pokazati svoje rezultate.

Nemajući drugog izbora, Komanda »Jugoistoka« odvojila je za sadejstvo 2. oklopnoj armiji u Mađarskoj samo tri, umesto planiranih pet divizija — 11. vazduhoplovnu, 297. pešadijsku i 104. lovačku diviziju. Sedma SS divizija »Princ Eugen« morala je odmah da se uputi u Bosnu, dok se, radi pariranja sve jačim napadima snaga 2. jugoslovenske armije u istočnoj Bosni, te 6. i 10. korpusa u Slavoniji, morala izdvojiti sa Sremskog fronta i 117. nemačka lovačka divizija.

Tako je zbog snažnog dejstva Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, Komanda »Jugoistoka« mogla da izdvoji samo jedan — 91. armijski korpus, pod komandom generala Ermansdorfa, i neke delove 15. kozačkog korpusa. Za razliku od ostalih snaga koje su izdvojene za »Veliku operaciju«, 91. armijski korpus nije imao jaču podršku avijacije ni oklopnih snaga. Da bi iskoristio početni uspeh i da bi što brže izbio na Dunav kod Batine, nakon forsiranja Drave, general Ermansdorf je predviđao ubacivanje brzopokretne 1. konjičke kozačke divizije na mostobran.

Po planu komandanta 91. armijskog korpusa, 297. pešadijska i 104. lovačka divizija imale su zadatak da forsiraju Dravu kod Donjeg Miholjca, na sektoru 1. bugarske armije, i da odlučnim dejstvom u bok i pozadinu sovjetske 57. armije omogućе proboj fronta kod Blatnog jezera i napredovanje 2. nemačke oklopne armije prema Dunavu.

Elitna i odmorna 11. vazduhoplovna pešadijska divizija, podržana jakom vatrom artiljerije, dobila je zadatak da forsira Dravu sa glavnim mestom prelaza kod sela Belišća a pomoćnim kod Nardske skele i sela Bistrinaca. Po ovladavanju taktičkim mostobranom, njen zadatak je bio da se što pre probije do pontonskog mosta na Dunavu kod sela Batine i onemogući povlačenje naših i sovjetskih snaga preko Dunava. U svom

sastavu imala je 11. i 21. lovački puk sa po tri pešadijska bataljona, 11. artiljerijski motorizovani puk sa tri diviziona, jedan motorizovani pešadijski bataljon, jedan pionirski takođe motorizovani bataljon, jedan poljski, dopunski bataljon i jedan puk za snabdevanje. Ukupno brojno stanje 11. divizije nije bilo veliko, ali su to bili sve mladi, zdravi, specijalno odabrani i dobro obučeni vojnici, koji su iz vazduhoplovnih pomoćnih jedinica i drugih rasformiranih delova rodova i službi, nakon povlačenja iz Grčke, svrstani u 11. vazduhoplovno-pešadijsku diviziju.

Za izvršenje demonstrativnog prelaska kod Osijeka određen je 11. motorizovani pešadijski bataljon, ojačan četom pionira. Za forsiranje Drave na glavnom mestu prelaza kod Valpova obezbeđeni su gumeni i ribarski čamci, nekoliko skela i 8—10 jurišnih motornih čamaca. Štab Divizije se 4. marta smestio u Valpovu, dok su sve pripreme izvršene noću, u najvećoj tajnosti.'

Na levoj obali Drave, od mađarsko-jugoslovenske granice do Starog Sela, nalazila se u odbrani 16. vojvođanska divizija sa Prvom i Drugom vojvođanskom brigadom u prvoj borbenoj liniji i sa Četvrtom i Petnaestom vojvođanskom brigadom u divizijskoj rezervi (Četvrta brigada nalazila se u s. Kašad, a Petnaesta vojvođanska u s. Luč i B. Petrovo Selo). Artiljerijska brigada ove divizije podeljena po divizionima nalazila se na vatrenim položajima u rejonu Peškura pusta, Deakova pustara i selo Majska Međa.

Ulevo od 16. divizije, od Starog Sela do ušća Drave u Dunav, nalazila se 36. vojvođanska divizija. Njena Jedanaesta vojvođanska brigada branila je levu obalu Dunava na sektoru od ušća Drave do Vukovara. Osiječka brigada nalazila se u divizijskoj rezervi.

U rezervi 12. vojvođanskog korpusa nalazila se cela 51. vojvođanska divizija. Njene brigade bile su raspoređene: Sedma

¹ Op. dnevnik nemačke Vrhovne komande, Bibl. VII, reg. br. 2670/8, BJ 6—2/53, str. 88 i 81—55; Arhiv VII, k. 70—A, reg. br. 1/1a, 71—A, reg. br. 41/1a; k. br. 59/1a; k. 70—A/II, reg. br. 42/1a; k. 71—A, reg. br. 41/1a; k. 72—A, reg. br. 3/1—a; 4/1a; k. 71—A, reg. br. 40/L—a; Nikola Božić, *Sedma vojvođanska brigada*, VJZ Bgd. 1984, 342.

brigada u s. Kneževi Vinogradi i s. Kotlina, Osmo brigada u selima Draž, Gajić i Podolje, Dvanaesta brigada u selima Kozarac i Kamenac, Četrnaesta brigada u selu Zmajevac i Artiljerijska brigada u selima Bolman i Jagodnjak, odakle je podržavala jedinice 36. divizije na levoj obali Drave.

Ovoga puta obavestajni organi 3. armije bili su na visini svoga zadatka i svi njihovi podaci, kao i informacije dobijene od sovjetskih i bugarskih obavestajnih organa govorili su o velikoj aktivnosti, pripremama i koncentraciji neprijateljskih snaga na desnoj obali Drave i pred frontom sovjetske i bugarske armije. Zbog toga je Štab 3. armije još 1. marta upozorio štabove 16. i 36. divizije na mogućnost forsiranja Drave i naredio strogu pripravnost svih naših jedinica.

Međutim, uprkos ovom upozorenju i naredenju, neprijatelj je u toku noći 5/6. marta taktički potpuno iznenadio jedinice Prve i Druge vojvođanske brigade 16. divizije. Da bi prikrio svoje namere, neprijatelj nije izvršio ni uobičajenu artiljerijsku pripremu forsiranja. Nečujno, na gumenim čamcima, prvi talasi 11. i 21. puka uspeli su da neopaženo pređu Dravu u šumi Repnjak obrazuju manji mostobran a zatim ovladaju i celom šumom. Neprijatelj je iskoristio velike komplekse poplavljenе šume na levoj obali Drave da se neopaženo privuče i našim glavnim odbrambenim položajima pozadi šume na zemljanom nasipu podignutom od poplave. Činjenica da su ovi veliki prostori između Drave i nasipa ostali neposednuti i bez naše kontrole pomogla je neprijatelju da postigne potpuno iznenađenje i da do prvih borbi dođe tek pri pokušaju da se ovlada nasipom.

Do zore neprijatelju je pošlo za rukom da ovlada mostobranom, čija se prednja ivica protezala linijom: Gakovac—trig. 87—Deakova pustara—Nakanska ustava. Štabovi naših bataljona uvode u borbu svoje rezerve, ali je neprijatelju pošlo za rukom da lako odbije njihove protivnapade. Nakon toga neprijatelj uvodi u borbu svoj tek prebačeni 2. bataljon 11. lovačkog puka i do 6 časova uspeva da zauzme selo Novi Beždan. Za to vreme glavnina 21. nemačkog lovačkog puka potiskuje delove Druge vojvođanske brigade sve do linije Đurđev Dvor—Sepeš—Bolman.

Saznavši da je neprijatelj forsirao Dravu i uspostavio mostobran, Štab 16. divizije izdaje hitno naredenje Četvrtoj voj-

vodanskoj brigadi, koja se nalazila u Kašadu u divizijskoj rezervi, da odmah napadne neprijatelja i zaustavi širenje njegovog mostobrana.

U prvom naletu, dva bataljona Četvrte brigade i delovi Prve vojvodanske brigade uspevaju da odbace neprijatelja sa Barbara kanala. Neprijatelj odmah zatim uvodi u borbu svoje novoprispele delove i potiskuje Prvu i Četvrtu brigadu sve do sela Majska Meja.

Štab 16. vojvodanske divizije istovremeno uvodi u borbu i dva bataljona Petnaeste vojvodanske brigade »Šandor Petefi«, koji u silovitom jurišu zauzimaju selo Bolman, ali ih neprijatelj u ponovljenom napadu izbacuje iz ovog sela. U 15 časova pristižu i preostala dva bataljona Petnaeste brigade, koji zajedno sa jednim bataljonom Treće brigade po drugi put izbacuju neprijatelja iz sela Bolman. Uveče Nemci dovode sveže snage i u novom jurišu potiskuju Petnaestu vojvodansku brigadu u severni deo sela.

Uvođenje u borbu 51. vojvodanske divizije

Ocenjujući da je neprijatelj postigao početni uspeh i da energično nadire i nastoji da proširi taj uspeh, Štab 3. armije naređuje Štabu 51. divizije da odmah prebaci dve brigade na pravac neprijateljskog nastupanja, tj. u rejon sela Luč i Šumarina i tu ih privremeno zadrži u opštoj rezervi. Štab 51. divizije prenosi ovo naređenje svojoj Osmoj i Dvanaestoj brigadi, koje su se nalazile u severoistočnom delu Baranje. Još u toku pokreta štabovi ovih brigada dobijaju novo naređenje da hitno pomognu 16. vojvodanskoj diviziji u zaustavljanju daljeg neprijateljskog prodora sa linije Novi Beždan—Bolman.

Dvanaesta brigada stupa u borbu već u 13 časova istog dana, odmah po pristizanju, i do noći uspeva da odbije dva jaka neprijateljska napada. Dva bataljona Osme vojvodanske brigade odmah po pristizanju u rejon Petlovac produžila su pokret u pravcu Žido pustare, gde se njen 1. bataljon pridodaju Štabu Prve vojvodanske brigade a 2. bataljon poseda položaje u selu Majske Meje.

U 20 časova istog dana naređeno je i ostalim brigadama 51. divizije (Sedma i Četrnaesta vojvodanska) da se prebace

na prostoriju sela Luč—Petlovac, gde su one zbog svoje udaljenosti pristigle tek narednog dana.²

Zahvaljujući sukcesivnom uvođenju u borbi naših rezervi, neprijatelju je u toku 6. marta pošlo za rukom da izvrši svoj dnevni borbeni zadatak i da znatno proširi i učvrsti svoj mostobran. Jedini neuspeh pretrpeo je njegov 11. pešadijski bataljon, koji je posle teških gubitaka kod Žido pustare bio prinuđen da se vrati na desnu obalu Drave. Ovaj bataljon je ponovo prešao na našu obalu nakon uspostavljanja pontonskog mosta kod sela Belišća, ali je neko vreme ostao u divizijskoj rezervi. Neuspeh je pretrpeo i 11. dopunski bataljon, koji je pokušao demonstrativni prelazak reke u rejonu Osijeka. Ni drugi njegov pokušaj, ponovljen pod zaštitom veštačke magle, nije uspeo zahvaljujući budnosti i energičnom dejstvu bataljona Šeste vojvodanske brigade 36. divizije.

Na bugarskom odseku fronta, 297. nemačka pešadijska divizija uspeła je da u toku dana, 6. marta, zauzme veći mostobran i da se približi komunikaciji Dravaserdahelj—šikloš. Uvodeći u borbu jake rezerve i uz snažnu podršku svoje artiljerije, Bugari su uspeali do kraja dana da zaustave dalje napredovanje neprijatelja i primoraju ga na odbranu.

Proboj sovjetskog fronta južno i severno od Blatnog jezera, koji je otpočeo istovremeno, nije toga dana dao planirane rezultate. Zbog vlažnog tla, jake oklopne snage 6. nemačke oklopne armije, koje su napadale na pravcu Sekešfehervara, nisu znatnije napredovale, dok je 2. nemačka tenkovska armija na pravcu Kapošvara napredovala samo 2,5 kilometra.

Sa usiljenog marša pravo na položaj

— Bilo je to 6. marta. Cela naša Brigada nalazila se u divizijskoj rezervi u severoistočnoj Baranji — seća se borac 1. bataljona Ivan Bašić. — Prvi bataljon, smešten u selu Gajiću nalazi se na vojnoj obuci od ranog jutra. Oko osam časova vežba se prekida. Trubač svira zbor. Na brzinu se postrojavamo i vraćamo u svoje kontonmane gde se još brže pripremamo.

² S. Savić, nav. delo, 114—117; N. Božić, *Sedma vojvodanska brigada*, 344.

mo za pokret. Svi osećamo da se nešto značajno događa, ali ne znamo o čemu se radi. U daljini, dole na jugu, oko Drave, čuje se potmula grmljavina artiljerije i minobacača. Odande dopire i kruženje ruskih aviona.

Oko 9 časova sve je spremno. Pada naređenje — Pokret!

Nebo je vedro, bez ijednog oblaka. Rano prolečno sunce greje nas svojim prijatnim toplim zracima. Koračamo u koloni po dva. Marš je usiljen — odmori se proređuju i kraće traju. Komandiri nas stalno požuruju. Oni sa začelja stalno kaskaju i potrčkavaju. Svi smo zaokupljeni samo jednom mišlju: šta se to tamo dešava i zašto toliko žurimo? Odgovor nam se ubrzo i sam nameće. Što se više približavamo Dravi, grmljavina topova je sve jača, jasnija a naleti aviona sve češći.

— Dole se, izgleda, gadno zakuvalo! — govorimo između sebe.

Oko podne slika nam je već prilično jasna. Na prašnjavoj cesti susrećemo prve kolone izbeglica. Najviše je žena i dece. Sa oskudnim zavežljajima u rukama beže iz Bolmana, Novog Bezdana, Majskih Međa. Od njih u mimohodu saznajemo da su Nemci prešli Dravu, provalili naš front i da se vode ogorčene borbe za mostobran. Situacija nam je sada mnogo jasnija. Sada bar znamo zašto i kuda toliko žurimo...

Marševanje traje celog dana. Sada se već jasno raspoznaje i minobacačka i mitraljeska vatra. Letovi naših aviona su sve učestaliji. Ne bombarduju, ali zato neprestano mitraljiraju. To nam uliva snagu, učvršćuje samopouzdanje. Grupe izbeglica su sve učestalije i sve veće. Među njima je dosta slabo odevene bosonoge dečice i staraca. Velika je sreća što nas neprijateljska avijacija ne uznemirava.

Sada već krećemo u koloni po jedan na propisanom rastojanju. Svesni smo šta to znači: neprijatelj nije daleko i treba biti pripreman na svaku eventualnost. Nebo počese natkriljavati oblaci, a i veče se približava.

— Stoj! Tu smo!

Raspoređujemo se po četama i vodovima.

— Ukopavaj se! — stiže i sledeće naređenje.

Za vreme dok su, umorni od marševanja, borci preoravali plodnu baranjsku crnicu, gradeći skloništa i grudobrane, stigla je i večera. Suva i mršava, doduše, ali nikome nije ni bilo

mного do jela. Više su nas mučili umor i neizvesnost pred neposredni susret sa neprijateljem.

Smrklo se. Tu i tamo pomrčinu su razbijale eksplozije artiljerijskih granata. Sa prve linije rovova ispred nas dopiru puškaranja i resko štektnje mitraljeskih rafala. Počinje i kišica da rominja. U tek iskopanim rovovima, od kukuruzne šaše i granja improvizujemo nastrešnice i sklanjamo se pod njih. Mrak nam omogućava da se slobodno krećemo oko svojih položaja, pušimo i razgovaramo.

Iznenada dobijamo novo naređenje. Teška srca napuštamo svoje tek utvrđene položaje i posedamo nove. Sada smo pridodati Prvoj vojvodanskoj brigadi i nalazimo se u prvoj borbena liniji. Tiho, pod okriljem noći, između odsjaja neprijateljskih raketa, komandiri nas razvede po bojištu i naređuju hitno ukopavanje. Sada smo daleko oprezniji jer pred nama više nema naših jedinica. Dok jedni kopaju, drugi budno osmatraju i prate pokrete i blisku vatru neprijatelja ispred nas. Po naizmeničnoj i povremenoj vatri nemačkih mitraljeza brzo otkrivamo protezanje prve neprijateljske odbrambene linije. Nije udaljena od nas više od 300 metara. Na levom krilu su nam bili najbliži. Tu im je bila i najgušća koncentracija vatre. Dok se mi prepucavamo, tamo ubrzo nastaje pravi krk-ljanac.

Iz mraka izbija grupica ljudi. — Nose ranjenike! — čujem nekog od naših boraca. Pritrčavam im i prepoznajem krupnu figuru Remzije Gabrića među njima. Poznavali smo se iz Subotice. Bio je pomoćnik komesara čete u 4. bataljonu. Peta jedne noge mu je potpuno zdrobljena. Previjamo ga na brzinu i šaljemo u sanitet...

U ranim jutarnjim časovima Nemci preduzimaju napad na celom frontu. U međuvremenu su privukli nova pojačanja. Na njihovoj strani je vidljiva uskomešanost. Gotovo da i ns kriju svoje namere. Rakete osvetljavaju celo ratište. Njihovi mitraljeski rafali su sve duži. Minobacači iz pojedinačne počinju da tuku plotunskom vatrom. Njima se pridružuje i artiljerija. Noć se pretvara u dan... Nemci ubrzo prelaze u napad. Čuju se oštre komande njihovih oficira. Naši mitraljezi unose kratkotrajnu pometnju u njihovim redovima, ali oni energično produžavaju napred. Svanjuje. Kišica i dalje rominja. Nemci neprekidno jurišaju. Naši redovi se osetno proređuju. Puš-

komitraljezac Stipe ostao je bez oba pomoćnika: jedan je poginuo, drugi je ranjen. Najednom — začu se jauk, dug i bolan. Stipina desna ruka ostala je da visi nemoćno na obaraču. Dobio je pogodak u rame.

— Povlači se! — dopire mi do svesti naređenje sa desnog krila. Okretoh se oko sebe... Prenerazi me saznanje da sam ostao sam sa ranjenim Stipetom. Nemci su na desnom krilu već uskakali u naše položaje...

— Nema šta! Moramo se spasavati... I to što pre! — prošaptah ranjenom puškomitraljescu dok sam ga klečeći na koljenima počeo da vučem prema nekoj vrzini. Korak po korak, dok su se rafali nemačkih mitraljeza ukrštali iznad naših glava, izvukli smo se nekako do jedne šumice. Tu su nas prihvatili naši drugovi. Stipu smo previli i uputili u previjalište. Mi smo se povukli prema Baranjskom Petrovom Selu. Kažu da su Nemci probili, ulevo od nas, na sektoru Dvanaeste vojvođanske brigade...

Neuspeli pokušaj likvidacije mostobrana

»U toku noći 6/7. marta, snage 16. divizije, sa Osmom i Dvanaestom brigadom 51. divizije, koje su upućene iz armijske rezerve, stupile su u odlučnu borbu sa zadatkom likvidacije neprijateljskog mostobrana. Uslijed upornog otpora neprijatelja koji se dobro utvrdio na zauzetom mostobranu, postignut je samo lokalni uspjeh...« — kaže se u izveštaju Štaba 3. armije Generalštabu JA od 11. marta 1945.

Prema operativnoj dokumentaciji štaba Osme vojvođanske brigade, u opštem protivnapadu koji je otpočeo 7. marta u 1,15 časova, pored jedinica 16. divizije i tri bataljona Dvanaeste brigade, učestvovali su 1. i 2. bataljon i dve čete Osme brigade. Najveći uspeh postigao je 2. bataljon ojačan sa dve čete 4. bataljona i jurišnom četom Osme brigade. U silovitom jurišu on je presekao neprijateljske snage na mostobranu na dva dela i u toku noći izbio na levu obalu St. Drave. Istovremeno na obalu Drave i Barbara kanala izbila su i dva bataljona Četvrte vojvođanske brigade. Jedinice Prve vojvođanske brigade, u čijem se sastavu tada nalazio i 1. bataljon Osme brigade, takođe su zabeležile početni uspeh i kod Žido pustare potpuno

razbile 11. nemački streljački bataljon, koji se zbog pretrpljenih gubitaka morao povući na desnu obalu Drave. Bio je to, po svoj prilici, najkritičniji trenutak za nemački mostobran.

Umesto da iskoristi ovaj uspeh, a posebno izbijanje 2. bataljona Osme brigade i delova Četvrte vojvođanske brigade na samu obalu Drave i ubaci u ovu brešu jače operativne rezerve i celu 51. diviziju sa ciljem daljeg razdvajanja neprijateljskog mostobrana, uništenja tek uspostavljenog pontonskog mosta na glavnom mestu prelaza Drave a time i sprečavanja uvodenja u borbu novih neprijateljskih rezervi, Štab 12. vojvođanskog korpusa čini iste greške u komandovanju kao i Štab 68. nemačkog armijskog korpusa kod Batine. On sukcesivno ubacuje u borbu brigadne, divizijske pa i celu armijsku rezervu po meri njihovog pristizanja, odvojeno i po delovima, što samo ide na ruku neprijatelju da odvojeno i po delovima odbija naše protivnapade i zabeleži početne uspehe. Na ove greške nedvosmisleno ukazuje i general Sreta Savić, tadašnji komandant 51. divizije, u svojim posleratnim ocenama i rekonstrukcijama:

»... Prvog dana borbi inicijativa je bila potpuno na strani neprijatelja, čemu je doprinela i nebudnost jedinica naših brigada na prvoj liniji. I dok su štabovi shvatili o čemu se radi i prebacili svoje rezerve na potrebna mesta, neprijatelj je brzo i prilično lako napredovao i zauzeo Bolman i Novi Beždan. Oba mesta su mu predstavljala solidnu osnovu za tek obrazovani mostobran. *Kasniji napadi i protivnapadi naših rezervi nisu bili uspešni, jer su izvođeni posebno, sa delovima pojedinih brigada i divizija i po meri njihovog pristizanja* (podvukao N. B.). Verovatno bi uspeh bio postignut da su na jedno mesto, na primer na Bolman, napadale Četvrta i Petnaesta brigada zajedno, ili da se prvo prebacila cela 51. divizija, pa da je ona napadala kompletna, ili bar njena glavnina, umesto što se napadalo i protivnapadalo sa po jednim ili dva bataljona, a najviše brigadom. Naravno, sve te napade neprijatelj je mogao da odbije i da postigne takav uspeh i da krajem dana podigne i most na Dravi.. «³

³ Vidi S. Savić, *51. vojvođanska divizija*, Bgd. 1974, 118. i S. Savić i 2. Atanacković, *Treća armija*, Novi Sad 1981, 202.

Iskoristivši naše greške, neusklađenost dejstava i nedovoljno poznavanje situacije, neprijatelj je ujutru 7. marta izvršio snažan protivnapad. Glavni udar ovoga puta nanosio je krilima sa očiglednom namerom da proširi mostobran i da ga *što čvršće osloni* na povećana naseljena mesta Bolman i Novi Bezdani i komunikaciju Bolman—Baranjsko Petrovo Selo. To mu je ubrzo pošlo za rukom zahvaljujući noćnom dejstvu i nedovoljnoj povezanosti naših jedinica, koje su se nalazile u pokretu i fazi pregrupisanja. Tako su se delovi Osme i Četvrte brigade po izbujanju na St. Dravu i Barbara kanal, umesto da izvrše zalamanje, okruženje i udar u bok i pozadinu krilnih neprijateljskih jedinica na mostobranu, našli i sami u poluokruženju i izloženi višestranj vatri.

Proboj iz okruženja i borbe za Bolman

Za iskusne partizanske komandante Gligorija Matića Gigu, načelnika Štaba Osme brigade, i Stevu Tadića, komandanta 2. bataljona, koji su se tada sa delovima Osme brigade našli na levoj obali Drave, odsečeni od ostalih naših jedinica, borba u okruženju nije predstavljala ništa novo. Takvih situacija, su za proteklih godina rata imali u Sremu skoro svakodnevno. To je u partizanskim uslovima ratovanja bilo čak i normalno. Iz svog bogatog iskustva znali su da je u takvim slučajevima najsigurnije bilo »iskoristiti neki međuprostor i podeljeni po manjim grupama zabaciti se neprijatelju iza leđa i onda udariti tamo gde nas neprijatelj najmanje očekuje...«

Ovo je, međutim, bio frontalni rat. Neprijatelj je krenuo u svoju poslednju veliku ofanzivu. Njegove snage i ciljevi još nisu bili poznati. Za dalji pokret napred, »u pozadinu neprijatelja«, nije bilo uslova, jer tamo se nalazila Drava sa koje su preko tek uspostavljenog pontonskog mosta kuljale nove neprijateljske kolone. Sudeći po žestokoj vatri koja se u ranim jutarnjim časovima razbuktavala oko Bolmana i Novog Bezdana, neprijatelju je pošlo za rukom da im duboko zaobiđe krila i bokove. Bilo je sasvim logično očekivati da će se ti kraci neprijateljskih klinova ubrzo zatvoriti tamo negde oko Majske Međe ili nešto severnije na putu Bolman—Baranjsko Petrovo Selo.

U takvoj situaciji načelnik Štaba Osme brigade Gligorije Matić Giga ostavlja dve čete 4. bataljona da zadržavaju neprijatelja s fronta i postepeno se izvlače prema Majskim Medama, a sa 2. bataljonom preduzima protivnapad u bok i pozadinu neprijateljske kolone koja je prodirala u Bolman. U tom trenutku ovakvo rešenje bilo je i najcelishodnije da bi se izašlo iz zaprečenog okruženja, čvršće povezalo sa svojim i susednim jednicama i zaustavili novi opasni prodori neprijatelja.

Vera Radojičić, udata Veličković, penzioner iz Novog Sada, bila je tada politički delegat 2. voda 4. čete 4. bataljona. Imala je samo 18 godina, ali i jednogodišnje partizansko iskustvo borca bivšeg Fruškogorskog odreda. Iz ove borbe izašla je kao teški ratni invalid pa joj se ona i najduže zadržala u sećanju:

— Cela ta noć mi je ostala kao u nekom košmaru i jednom neprekidnom jurišu, gacanju kroz blato i kroz kišu svetlećih metaka i eksplozija granata. Nemci su se povlačili pružajući žestoki otpor borcima raspoloženim za juriš. Ujutru, kad je svanulo, iznenadili smo se kad smo pred sobom ugledali Dravu i pored nje nepregledne kolone Nemaca. Išli su u obratnom pravcu. Zaobilazeći naše položaje, žurili su se negde prema Bolmanu i Novom Beždanu. Odande je dopirala strahovita mitraljeska i minobacačka vatra. To je odjednom unelo nemir među naše borce, jer nam je postalo jasno da nas Nemci opkoljavaju i da ćemo imati muke sa probojem iz okruženja na ovako ravnom i preglednom terenu, pogotovu ako na to budemo prisiljeni u toku dana i pri dobroj vidljivosti.

Tako se upravo i dogodilo. Tek što se razdanilo, neprijatelj nas je napao sa više strana istovremeno. Naročito opasna je bila vatra njegove artiljerije i minobacača koja je počela preoravati naše položaje na odbrambenom nasipu pored Drave. Pošto nam je neprijatelj sve više zalazio sa bokova, ubrzo smo bili prinuđeni da napustimo naše položaje na nasipu koji su bili uređeni za borbu samo u pravcu Drave.

Povlačili smo se po delovima, štiteći jedni druge i pružajući otpor sa uzastopnih linija. Nemci su sve žešće napadali. Na nekom kanalu u blizini Bolmana u pomoć su nam pritekli borci naše Petnaeste vojvođanske brigade »Šandor

Petefi«, koji su sa našim 2. bataljonom vodili žestoke borbe sa neprijateljem u Bolmanu. Neprijateljski napad je privremeno zaustavljen, ali je odmah zatim otpočela žestoka artiljerijska i minobacačka priprema za izvršenje novog napada.

Sa nekoliko boraca i pomoćnikom komesara naše čete Perom Horvackim ležala sam oko neke kupe kukuruzovine kad je posred nas tresnula mina. Napravila je pravu pustoš... Kad sam se osvestila, dok mi je u glavi brujalo kao u kovačnici a iz ranjenih nogu liptala krv, umesto kupe kukuruzovine ugledala sam »gomilu mesa« od naših i ranjenih i poginulih boraca. Nekoliko koraka ispred mene stajao je Pera, pomoćnik komesara. Lice mu sve u krvi, jedno oko mu ispalo a jedna ruka visi o parčetu kože. Nešto mi govori... Po micanju njegovih usana više sam naslućivala nego čula: pozivao je nas, »lakše« ranjenike, da se sami izvlačimo, jer Nemci ponovo vrše juriš i nema ko da nas iznese sa bojišta... Nisam mu ništa odgovorila. Umesto toga, podigla sam peševe šinjela i pokazala mu svoje okrvavljene i ranjene noge. Nisam bila sposobna ni da puzim na njima.

Znajući šta me očekuje ako me zarobe kao partizanku, komunistu i političkog rukovodioca, rukom sam opipala svoju lučnu bombu, »kragujevku«, koju sam sačuvala još iz Fruške gore. Pera je, međutim, krenuo sam prema ciglani, gde se nalazilo brigadno previjalište. Sa njim je pošao još jedan »lakši« ranjenik. Nije želeo da izvlači iz borbe ni jednog zdravog borca da mu pomogne. Nije pozvao čak ni bolničarku da ga previje... Rekli su mi kasnije da je umro na putu do previjališta od velikog gubitka krvi. Šteta, bio je to veliki borac i pravi komunista...

Mene je u poslednjem trenutku izvukao Pera Perić Ciga, komesar našeg bataljona. Nemci su se već bili probili na našem desnom krilu, na sektoru Dvanaeste brigade. Dograbio me je za okovratnik šinjela i vukao preko neke poveće livade dok su meci zviždali oko nas. Tada smo naišli na mog brata Živana Kneževića iz Jazačkog Prnjavora. On je takođe bio borac Osme brigade. Zajedno su me preneli do previjališta. Imala sam 16 rana na nogama. Iz njih su lekari, pored gelera, izvukli i podosta parčića kukuruzovine.. .

Sličan doživljaj ispričao je i puškomitraljezac 1. čete 2. bataljona Antun Horvatski iz Ljutova kod Subotice. On se

posle ranjavanja na virovitičkom mostobranu, kod Suvomlake tek bio vratio u svoju 1. četu 2. bataljona. Već sutradan, sa još svežim ranama, krenuo je na položaj prema Bolmanu. Na ciglani kod Petlovca 2. bataljon smenio je sa položaja neke đelove Petnaeste vojvođanske brigade »šandor Petefi«, koja je u dotadašnjim borbama pretrpela osetre gubitke. U žestokom jurišu koji je preduzet još iste noći, 2. bataljon je proterao neprijatelja sve do Drave a sutradan je zajedno sa Petnaestom brigadom nekoliko puta jurišao na Bolman...

Toga dana smo tri puta jurišali na utvrđene Nemce u Bolmanu. Oni su poseli neka bivša jugoslovenska utvrđenja, bun-kere, sve jače zgrade pretvorili su u objekte za upornu od-branu. Bili su veoma iskusni vojnici, uporni u borbi i dobro naoružani. Naši komandiri i komandanti, većinom prekaljeni sremski partizani, bili su takođe veoma uporni i hrabro su predvodili naše juriše sve dok se i naš stroj nije proredio kao i Brigade »Šandor Petefi«. Kada su neprijatelju stigle jače rezerve i pojačanja, morali smo da se povlačimo prema ciglani. Svud oko nas prostirala se nepregledna ravnica pa smo ko-ristili plitke odvodne kanale pored puta za Petlovac da bismo se nekako zaštitili od ubitačne neprijateljske streljačke i mit-raljeske vatre. Kao puškomitraljezac bio sam određen da štiti tim odstupnicu svoje čete. Bili smo već na domaku ciglane kada sam na desetak metara od kanala, iz jedne kupe kukuru-zovine začuo doziv za pomoć:

— Druže, pomoz mi!... Ranjen sam!...

Zastao sam neodlučno. Nalazili smo se još u zoni efikasne streljačke vatre neprijatelja. Vidljivost je bila odlična i svaki neoprezni korak mogao me je stajati života. Ipak, obaveza prema ranjenom drugu bila je veća... Kolebao sam se samo nekoliko trenutaka. Zviznuo sam svom pomoćniku, koji je zastao nekoliko metara ispred mene. Dopuzao sam do njega, predao mu puškomitraljez i naredio mu šta da radi ukoliko Nemci pođu za nama. Sačekao sam da se neprijateljska vatra malo proredi a onda iskočio iz kanala i povijen u pasu potr-čo prema kupi kukuruzovine. Nisam prešao ni nekoliko ko-račaja kad su neprijateljski »šarci« zaparali mOkru oranicu oko mojih nogu. U poslednjem trenutku bacio sam se u neki blatnjavi razor i puzeći kroz njega stigao do našeg ranjenika.

Ležao je sav u krvi. Desna noga mu je bila slomljena. Da bi prigušio bolove, grizao je stabljiku kukuruza prekrivenu snegom koji je počeo da provejava. Znao sam ga po viđenju. Bio je rodom iz Tavankuta i borac naše Brigade. Da bi zaustavio dalje krvavljenje, remenilcom svoje puške sam sebi je podvezao nogu iznad kolena. Stavio sam ga na leđa i potrčao prema našim položajima. Tek što smo se odmakli od kupe kukuruzovine, u nju je grunula neprijateljska mina i raznela je u paramparčad. Oko mojih nogu ponovo su se ukrstili rafali nemačkih mitraljeza. Jedva sam nekako uspeo da ga dovučem do razora.

Tu sam ga navalio sebi na leđa i počeo izvlačiti puzeći na laktovima i kolenima. Da mi ne bi stalno padao sa leđa, sastavio sam njegov i moj opasač i čvrsto privezao za sebe. Vukao sam ga tako još stotinak metara. Nikad neću zaboraviti njegove bolne jauke kad bi mu ranjeno koleno zapelo za oštro zasečenu kukuruznu šapuricu. Na sreću, uskoro smo naišli na neku udoljicu, tu mi je u pomoć priskočio i moj pomoćnik, a zatim su ga prihvatili naši bolničari. Previli su ga i odneh u sanitet, čuo sam da je preživeo, ali kao teški ratni invalid..

Teški okršaji oko ciglane

U toku 7. marta, pošto je uveo u borbu nova pojačanja, neprijatelj uporno nastoji da proširi svoj mostobran, posebno prema severu sa očiglednom namerom da preseče rokadne komunikacije Bolman—Baranjsko Petrovo Selo i Beremend—Beli Manastir. Pošto mu je u prepodnevrim časovima pošlo za rukom da posle osetnih obostranih gubitaka zadrži u svojim rukama jako uporište St. Bolman, on sada težište svoga napada prenosi na svoje levo krilo na sela Majska Međa i Baranjsko Petrovo Selo. Severno od s. Novi Bezdan nepritajelju je pošlo za rukom da poboljša svoje položaje i potisne jedinice Prve i Četvrte vojvođanske brigade dalje na zapad. Protivnapadi ovih jedinica sa delovima Osme i Dvanaeste brigade

⁴ Po izjavi Antuna Horvatskog zabeležku napravio Lojzija Vojnić Hajduk.

radi isterivanja neprijatelja iz Novog Bezdana nisu urodili uspehom, pa je Štab 12. korpusa naredio Štabu 51. divizije da u 13,30 časova izvrši opšti napad uvodeći u borbu i ostale jedinice Divizije.

Neprijatelj je, međutim, spremno dočekaov ovaj naš napad i koristeći dnevnu vidljivost i efikasnu podršku artiljerije sa desne i leve obale Drave ne samo uspeo da zaustavi naš napad, nego i da ga »iskoristi za postizanje novog uspeha« — kako to tvrdi i zaključuje u svojoj knjizi general Sreta Savić, komandant 51. vojvođanske divizije:

»... Naime, čim su jedinice Dvanaeste brigade izašle iz s. Majska Međa i pošle u napad na s. N. Bezdan, neprijatelj je po njima osuo snažnu artiljerijsku i pešadijsku vatru, koja ih je iznenadila i naterala na povlačenje, što neprijatelj iskorišćuje, izvodi snažan protivnapad i na leđima jedinica Dvanaeste brigade ulazi u selo Majska Međa i zauzima ga. U isto vreme jedinice Sedme brigade u sadejstvu sa jedinicama Petnaeste brigade, bataljonom Osiječke i bataljonom Osme brigade napadaju neprijatelja u s. Bolman. U snažnom naletu one uspevaju da se probiju u severni deo sela, ali ih neprijatelj protivpadom ubrzo odbacuje na polazne položaje..«⁵

Tri uzastopna pokušaja Dvanaeste vojvođanske brigade da toga dana povrati izgubljeno selo Majska Međa nisu uspela. To je samo okurazilo neprijatelja da izvrši novi pritisak prema severu radi proširenja svoga mostobrana. Sem toga, baš kao i mi kod Batine i Kazuka, želeo je da se na ovom blatnjavom priobalnom pojasu dohvati bar jedne komunikacije sa tvrdom, kamenitom podlogom. A ona mu je bila tu, na dohvat ruke, na jedan kilometar severno od Majske Mede i severno od Bolmana prema Petlovcu i Belom Manastiru.

Neprijatelj je takođe dobro znao da su ove komunikacije od velikog značaja za snabdevanje naših jedinica i za upotrebu motomehanizovanih jedinica. Osim toga, na ovom blatnjavom i ravničarskom terenu svaki santimetar čvrstog kamenog na-

⁵ Sreta Savić, *51. vojvođanska divizija*, Bgd. 1974, 120; prema Bojnoj relaciji 12. brigade (Arhiv VII, k. 1405, reg. br. 3—3) jedinice 12. brigade imale su toga dana 22 poginula, 123 ranjena i 11 nestalih boraca.

sipa, putne ili železničke komunikacije sa odvodnim paralelnim kanalima dubine i više od jednog metra predstavljali su i nudili već gotove i uređene rovove »poljske fortifikacije« koje je bilo dovoljno samo podesiti, nabaciti malo zemlje kao grudobrane, napraviti platoe za mitraljeska gnezda, zaseći niše u nasipu, pregraditi propuste za vodu i si. Otud nije nikakvo čudo što su najžešće borbe na tzv. bolmanskom mostobranu, pored nekoliko naseljenih mesta, vođene oko komunikacija, raskrsnica puteva, pustare, ciglana, bagremovih šumica, pa čak i oko usamljenih vinogradarskih kućica, vrzina i malih parcela obraslih žbunjem.

Tako je iznenada i raskrsnica na putu Bolman—Petlovac i Bolman—Baranjsko Petrovo Selo sa ciglanom i šumicom Palež severno od Bolmana—Baranjsko Petrovo Selo dobila tih dana izuzetan taktički pa i taktičko-operativni značaj za dalju sudbinu borbi na mostobranu. Oko tih komunikacija, uključujući tu i onaj deo od Zelenog polja do Baranjskog Petrovog Sela, ostao je zauvek najveći broj mladih života boraca 51. vojvodanske divizije i Os'me vojvodanske brigade. Ogorčene dvodnevne borbe za raskrsnicu puta i ciglanu Dubrava (južno od k. 95) urezale su se u sećanja boraca Osme brigade kao izuzetno teške. Donosimo neka od njih:

— Sa vozarskim (»zaprežnim«) ešelonom artiljerijskog divizionu među prvima je u Petlovac stigao i brigadni sanitet. U jednoj povećoj zgradi razvili smo odmah previjalište jer se pucnjava sve više približavala ovom selu. Sećam se — priča Vukica Pantelić, higijeničarka Osme brigade — sa svojim drugaricama bolničarkama radosno smo sa prozora pozdravljale naše drugove borce, koji su baš tog trenutka prolazili kroz Petlovac i hitali u borbu, putem prema Bolmanu. Bili su to naši, vojvodanski Mađari iz Petnaeste vojvodanske brigade »Šandor Petefi«. Svi su bili veseli, raspoloženi, okićeni cvećem i zelesnilom, pevali su borbene pesme i nudili nas iz svatovskih buklija vinom. .. Nije prošlo ni sat vremena kad su mnoge počeli vraćati kao teške ranjenike. Većina ih je bila ranjena u glavu i grudi, iz neposredne blizine, u borbi prsa u prsa. Kažu nam kasnije borci ostalih naših brigada da su se petefijejvci tukli kao pravi junaci, žestoko. Nekoliko puta su isterivali Nemce iz Bolmana. Zbog velikih gubitaka morali su biti povučeni iz borbe...

Aleksandar Tikvicki zv. Čeprk, berberin iz Subotice, bio je jedan od najstarijih boraca u artiljerijskom divizionu Osme brigade a imao je samo 33 godine. Pošto je u bivšoj jugoslovenskoj vojsci služio kao podnarednik u mitraljeskoj četi, on je odmah po osnivanju divizona postavljen za komandira protivtenkovske baterije topova 45 mm. Budući da ni on ni njegovi mladi borci nisu pre toga bili artiljerci, snalažljiv po prirodi, Tikvicki je pronašao nekoliko »isluženih« artiljeraca, iskoristio njihovo znanje, obučio svoje borce i već u batinskoj bici uspešno položio ispit sa svojom baterijom. Tada je baterija dobila nove ruske protivkolce kojima takođe niko od njih nije znao da rukuje. Tikvicki se i ovde snašao. Negde je pronašao jednog zaostalog ruskog artiljerca, nabavio mu »votke« i vina i držao ga u bateriji kao »gosta« sve dok i poslednji borac njegove baterije nije osposobljen da rukuje ovim topovima. Kod Osijeka i na virovitičkom mostobranu njihova baterija bila je pohvaljena za uspešno sadejstvo sa našom pešadijom. Tako se desilo i ovde.

— Čim smo stigli u Petlovac, komandant našeg divizona Bogdan Stojaković Crni Đorđe, saopštio mi je da smo određeni za neposrednu podršku petnaeste vojvođanske brigade »Šandor Petefi« — priča Tikvicki. — Ugledavši nas kako brzo postavljamo svoja oruđa za dejstvo, borci ove brigade pozdraviše nas oduševljeno. Već posle prvih naših plotuna i pogodaka njihove kape poleteše u vis. To je i nas osokolilo. Imali srno i dobre nižandžije i sada već dobro uvežbane poslužioce. Posebno se isticao Pranja I'erčić, inženjer po profesiji, koji je odlično baratao nišanskim spravama i računarima. Bilo je dovoljno da nam komandir neke naše pešadijske čete rukom ili telefonom ukaže na neprijateljski »šarac«, minobacač ili neki drugi vatreni i živi cilj, pa da ga već kroz nekoliko minuta neutrališemo... Kada su Nemci posle prvog našeg napada počeli da se povlače iz Bolmana, komandant naše Divizije potpukovnik Savić dotrči do naših položaja, potapša me po ramenu i pohvali rečima:

— Bravo, komandire!... Svaka čast tvojoj bateriji!... Dobro ste potprašili Švabe. . . Beže prema Dravi!

Obradovali smo se ovoj pobedi i pohvali, ali samo za kratko. Švabe su se brzo povratile i navalile još žešće. Jedino što sada nisu više napadali danju, nego gotovo isključivo noću.

Preuzeli su našu, partizansku taktiku. Time su i ulogu naše artiljerije znatno umanjili i onemogućili nam da pomognemo svojoj pešadiji efikasnije onda kada joj je naša pomoć bila najpotrebnija...

— Zato je uloga naših minobacača ostala velika i nezamjenjiva i danju i noću — tvrdi komandir minobacačke čete 82 mm Pera Mamužić iz Subotice. On je, takođe, neposredno uoči rata služio bivšu jugoslovensku vojsku i u njoj dogurao do podoficira, ali u konjici. Po dolasku Brigade u Suboticu i formiranju konjičkog eskadrona Pera je među prvima došao do konja i konjičke sablje. Njihov eskadron posle teških gubitaka kod Bezdanske šume od neprijateljske avijacije i uspešnog dejstva na blatnjavom bojištu Malog i Velikog Kazuka morao je biti rasformiran. Pera je tada prebačen u artiljerijski divizion i postavljen za komandira ruskih minobacača 82 mm. U borbama na Dravi koci Osijeka i na virovitičkom mostobianu on i njegovi borci postali su pravi »majstori svoga oruđa« i najbolji saradnici svojih drugova pešadinaca.

— Iz Petlovca, gde smo stigli predveče, produžili smo odmah cestom za Bolman. Dobili smo zadatak da podržimo napad Petnaeste vojvodanske brigade »Šandor Petefi«, koja je već stupila u borbu i potiskivala Nemce prema Bolmanu. Iskoristivši kanale pored puta Bolman—Baranjsko Petrovo Selo kao rovove punog prolila, Nemci su ovde uspjeli da zaustave naše borce nanoseći im sve teže gubitke. Dobili smo naređenje da se odmah razvijemo za borbu i otvorimo brzu paljbu po neprijatelju. Udesno od nas, na stotinak metara, nalazila se jedna ciglana. Bio je to jedini zaklon na ovoj tepsijastoj, blatnjavoj oranici. Potrčali smo prema njoj kroz kišu neprijateljskih metaka. Za desetak minuta naša oruđa bila su već spremna za dejstvo. Na krov najviše zgrade uputili smo Antu Babića kao artiljerijskog izviđača.

Već posle prve uspešne korekture otvorili smo brzu paljbu. Duž ceste kao dirigovane mine ukazaše se eksplozije naših granata. Sa njima su u vis leteli delovi tela, opreme i oružja nemačkih vojnika. Iz kanala su iskakali preživeli tražeći spas iza proređenog drvoreda. Mađarski drugovi, »petefijevci«, sa ushićenjem su posmatrali dejstvo naših minobacača. Sa osmatračnice Ante je likovao i nepogrešivo vodio i korigovao našu vatru sve do severne ivice Bolmana. Odjednom je učutao.

Neprijatelj je ocenio odakle mu je iznenada zapretila opasnost i koncentrisao svoju artiljerijsku i minobacačku vatru na ciglanu. Prva granata pogodila je našu osmatračnicu i ranila Antu. Njegov dvogled preuzeo je drugi izviđač. U poslednjem trenutku naredio sam promenu naših položaja.

Krenuli smo napred za našom pešadijom, koja je ponovo pošla na juriš i brzo ovladala cestom i upala u severni deo Bolmana. Tek što smo se odmakli od ciglane, naše prethodne vatrene položaje zasula je snažna baražna vatra neprijateljskih minobacača. Teško da bi neko od nas preživeo da smo zakasnili koji minut. Poučeni ovim iskustvom, kasnije smo istovremeno birali po nekoliko rezervnih vatrenih položaja i brzo ih menjali, čim bismo osetili da neprijatelj priprema kontrabatiranje.

Mi smo takođe dobili pohvalu. I to od generala Koste Nađa, komandanta naše 3. armije. Bilo je to već sutradan, za vreme najžešćih borbi oko ciglane. Podržavali smo tada naš 3. bataljon. Taman smo odbijali jedan opasan neprijateljski prodor na spoju između naše i Četrnaeste vojvođanske brigade, kad smo ugledali jedan luksuzni automobil. Zastao je tu kod ciglane kod naših novih vatrenih položaja. Iz njega je izašao general Nađ.

»Posmatrao sam juriš boraca vaše Brigade i vrlo precizno clejstvo i podršku vaših minobacača. Bili ste odlični. Samo tako nastavite. Nemci se ovde ne smeju probiti!...« — rekao nam je general Nađ i produžio peške sa svojim kurirom prema Štabu Brigade, koji se takođe nalazio na ciglani...

I komesar Osme vojvođanske brigade Jure Čule u svojim posleratnim sećanjima veoma pohvalno govori o dejstvu artiljerijskog diviziona sa položaja kod ciglane i Petlovca: »Svojom preciznom i efikasnom koncentričnom vatrom artiljerija i minobacači doprineli su zaustavljanju veoma opasnih neprijateljskih prodora prema Petlovcu, ali su i sami izdržali nekoliko kontrabatiranja zbog čega su često morali menjati svoje vatrene položaje i zaklone. Za uspešno dejstvo naše artiljerije zaslužne su, svakako, sve starešine, nišandžije i služiooci, ali posebno se istakao Bogdan Stojaković Crni Đorđe, koji je sve svoje snage i sposobnosti uložio u dejstvo svog artiljerijskog divizionu, kojim je komandovao. On je lično postavljao protivtenkovske topove na vatreni položaj i gađao

neprijatelja na tornju bolmanske crkve i protivnički bunker ispred Bolmana, koji je, na očigled nas nekolicine, razorio i u njemu uništio neprijateljsku posadu...»⁶

Borcima 3. bataljona ogorčene dvodnevne borbe kod ciglanc ostale su u sećanju kao neprekidan niz juriša i protivjuriša preko blatnjave ravnice. Neki, kao na primer Mika Esapović, tvrde da ih je bilo 14 u jednom danu. (Radi se o 7. martu, prim. N. B.). Svima su ostali u sećanju žestoki nartaji Nemaca uprkos velikim obostranim gubicima zbog preglednosti terena i efikasne streljačke i artiljerijske vatre. Otud nije ni čudo što im sve te borbe, naročito u početku, izgledaju kao neprekidan niz juriša i protivjuriša ili kao neki davno viđeni film sa dobro zgusnutom fabulom. Jedan događaj je ipak ostao jedinstveno utisnut u sećanjima većine naših boraca.

Bio je to događaj u vezi sa uništenjem dva jedina ruska tenka koja su nam dodeljena za podršku radi likvidacije neprijateljskog mostobrana kod Bolmana. Nemci su, po svoj prilici, očekivali daleko veći otpor i upotrebu sovjetskih motomehanizovanih snaga u Mađarskoj, pa su svoje jedinice dobro obezbedili sredstvima za borbu protiv oklopnih jedinica. Na severu, kod jezera Velence i na prilazima Budimpešti je zaista i došlo do pravog tenkovskog sukoba i to čitavih tenkovskih armija. U daleko manjim razmerama to se dogodilo i kod Nađkanjiže pa i kod Donjeg Miholjca i mostobrana koji se nalazio pred našim susedima Bugarima. Ovde, međutim, zbog slabije komunikativnosti i velikih poplavljenih terena nije došlo do veće upotrebe oklopnih vozila.

Pojava ova dva tenka izazvala je kratkotrajnu pometnju kod neprijatelja. Verovatno su pretpostavljali da je reč o većoj tenkovskoj jedinici i da je ovo samo njena prethodnica. Čim su uočeni, po izlasku iz Petlovca, na njih je usmerena koncentrična vatra sve raspoložive artiljerije i minobacača. Sa raskrsnice puta oglasila su se i dva protivkolska topa, koji su hitno dovučena iz Bolmana. Nešto kasnije sa puta su počele da dejstvuju i ručne protivtenkovske puške. Osetivši da su naišli na jaku zaprečnu protivtenkovsku vatru, ruski tenkisti

⁶ Jure Čule, u *Sećanja komesara vojskovođa brigada*, Novi Sad 1978, 122.

su povećali brzinu i razmak između svojih vozila i pokušali da pronađu neki izlaz iz tučene zone.

Prvi tenk se ubrzo našao iza polusrušenih zidova i gomile opeke na ciglani. Drugi je pošao udesno i koristeći jednu udoljicu izgubio se iz vidnog polja nemačkih protivkolaca u retkoj i mladoj šumici Palež. Neprijatelj je tada koncentrisao svoju vatru na ciglanu, koja je za njegovu artiljeriju predstavljala dobro uočljivi i poznati cilj. U nastojanju da izbegne vatrene udarce nemačke artiljerije, vozač ruskog tenka počeo je da pravi cik-cak skokove i zaokrete po ciglani. Rušio je oko sebe već polusrušene zidove, probijao se kroz gomile šuta i cigala i ponašao se kao čovek koga je zahvatila panika ili je pod uticajem alkohola. Nije se obazirao na upozorenje naših boraca koji su branili ciglanu ili su u njoj potražili zaklon od ubitačne neprijateljske vatre. Nedaleko od istovnog komandnog mesta Štaba Osme brigade iskidao je telefonske linije uspostavljenog centra veze i zgazio jednog našeg borca — vezistu. Gusenica mu je prešla preko o'oe noge. Videvši šta je uradio, vozač tenka se još više uspaničio. U nastojanju da što pre izađe iz ovog vatrenog vrtloga na ciglani, vozač je usmerio tenk na jedan polusrušeni zid, probio ga oklopom tenka i tom prilikom verovatno oštetiio ili napunio šutom cev tenkovskog topa. Čim se probio kroz zid i stovio prostor za dejstvo, nižandžija ruskog topa usmerio je svoju cev prema nemačkim protivkolcima na cesti i ne proveravajući pri tome njenu ispravnost. Prvi metak esplodirao je na izlazu iz cevi koja se potpuno rascvetala. Od strahovite eksplozije tenk je onesposobljen za borbu.

— Nalazio sam se na krovu jedne zgrade u ciglani i davao telefonisti elemente za korekturu vatre naših minobacača — priseća se borac 3. bataljona Petar Zdunić iz Zemuna. — Imao sam dobar pregled i tukli smo neprijatelja na cesti između raskrsnice puta i Majske Međe. Veza je dobro funkcionisala sve do trenutka dok nam ruski tenk nije pregazio našeg telefonistu i iskidao telefonski kabel. Odmah posle toga tenk je onesposobljen. Cev mu se potpuno »rascvetala« od eksplozije granate. Pri prolasku kroz zid jedne građevine parče opeke i šuta nabilo se u cev topa... Tako smo u novi juriš krenuli ponovo bez podrške ruskih tenkova, čijoj smo se pojavi toliko obradovali...

— Drugi sovjetski tenk izbačen je iz stroja odmah posle prvog, čim se pojavio na ivici bagremove šumice — priča Mika Esapović, zamenik komandira 2. čete 3. bataljona. — Onesposobljen je iz nemačke protivtenkovske puške. U jurišu koji smo nakon toga izvršili uspeli smo da probijemo nemačke položaje na cesti, ali smo zbog zaostajanja naših desnih suseda i velikih gubitaka bili prinuđeni da se povučemo na svoje polazne položaje...

— Sa vodom ruskih tenkova podršku naših napada trebala je da izvrši i baterija ruskih reaktivnih bacača, tzv. »kačuša« — sećaju se Tanasije Živković, politički komesar 3. bataljona i njegova sadašnja supruga a tada pomoćnik komesara Draginja Lukić. — Kačuše su zaista uspešno obavile svoj zadatak zajedno sa našim artiljerijskim divizionom, ali su tenkovi izbačeni iz stroja i pre nego što smo krenuli u napad. Osokoljeni dejstvom ruskih »kačuša«, koje naši borci nisu čuli još od završetka batinske bitke, preduzeli smo silovit juriš. Onih 200—300 metara brisanog prostora koji nas je delio od ciglane do puta gde su se nalazili nemački položaji, prešli smo u oduševljenom borbenom zanosu.

Borci su se utrkivali ko će pre dohvatiti Švabe za guše, ne obraćajući pažnju na sve gušću mitraljesku i streljačku vatru neprijatelja. Naš stroj se brzo proređivao. Na mrtve i ranjene se nismo osvrtni. Svi smo imali samo jedan cilj — da što pre izbijemo na cestu i uskočimo u duboke kanale pored nje. Tu se nalazio jedini spas od ovog nesnosnog oblaka čeličnih i olovnih kuglica koje su vrcale svud oko nas. U toku juriša nedaleko od mene ugledao sam borca Novakovića iz Banatskog Karadorđeva. Rafal mu je naglo presekao mladi život i snažni jurišni poklič na usnama. To je još više razjarilo njegove drugove i zemljake koji su jurišali sa njim — Nikolu Krivošiju Cigu, Radivoja Kantara i Božu Bogunovića. Iskočivši na cestu, počeli su besomučno da prazne rafale svojih puškomitraljeza i automata po zbunjenim fašistima, koji su brzo odmicali prema Majskim Međama i Bolmanu.

Zauzevši oko 300 metara neprijateljskih položaja na putu od raskrsnice prema Baranjskom Petrovom Selu, naš bataljon je morao stati jer je istovremeno dobio obostranu bočnu vatru, pošto su naši susedi, delovi Dvanaeste i Četrnaeste vojvodanske brigade, zbog snažnog protivnapada neprijatelja sa pravca

Majskih Međa i Bolmana bili vraćeni na svoje polazne položaje. Ubrzo smo i mi bili prinuđeni da to učinimo da ne bismo zapali u okruženje. Po naređenju Štaba Brigade, vratili smo se ponovo prema ciglani prikupivši usput svoje mrtve i ranjene drugove. Tako je zbog slabe povezanosti i nesadejstva naših jedinica i komandi propao još jedan uspešni prodor u centar neprijateljskog mostobrana...

Radoslava Nikolić čerčil iz Popinaca imala je tada 17 godina, ali i dvogodišnje ratno iskustvo i bila je referent saniteta 3. bataljona. Sada je penzioner u Novom Sadu. Borbu kod ciglane i kasnije koci Baranjskog Petrovog Sela dobro je zapamtila.

— Tog dana sanitet je imao pune ruke posla. Na naše previjalište kod ciglane stalno su dovlačili nove ranjenike i to ne samo iz naše, nego i iz susednih brigada, jer smo mi bili nekako najviše istureni, na samo nekoliko stotina metara od naših i neprijateljskih položaja — seća se Radoslava. — Taj događaj sa ruskim tenkovima dobro sam zapamtila naročito zbog one nesnosne neprijateljske artiljerijske vatre koja se tada oborila na nas. Od eksplozija artiljerijskih granata koje su rušile objekte i pravile levkove svud oko nas nismo već znali kud da se sklanjamo. Na sreću, čas pre toga otpremili smo poslednju grupu ranjenika u brigadni i divizijski sanitet, koji se nalazio u Petlovcu. U jeku najžešće vatre dotrčala je do mene jedna bolničarka sa rečima:

— čerčil, hajde brzo da izvučemo jednog našeg druga. Teško je ranjen a bolničari su svi upućeni u čete ili sa ranjenicima u Petlovac!

Pošla sam bez razmišljanja. Brzo smo stigle do nekog kanala. U njemu je ležao naš borac sav u krvi i već skoro u agoniji. Obe noge bile su mu smrvljene pod teretom gusnica čelične grdosije. Prepoznala sam ga. Bio je to telefonista iz oataljonskog voda za vezu, koji je sa svojim telefonom često dežurao u našem sanitetu. Pozvali smo brzo i bataljonskog lekara dr Pipka. Sem jedne injekcije morfijuma, nismo mogli ništa više da učinimo za našeg druga. Izdahuno nam je tu na rukama...

— Bio sam mitraljezac u 2. četi 3. bataljona kada smo se iz poslednjeg juriša na cestu povukli na naše stare položaje kod ciglane — priča Matija Bašić Peškalić, penzionisani trgo-

vački radnik iz Subotice. — Na čistini između naših i neprijateljskih položaja ostao je teško ranjen moj drug Đuro Prčić iz Subotice. Svaki naš pokušaj da ga izvučemo sa ravne, blatnjave oranice neprijatelj je dočekivao dugim mitraljeskim rafalima i vatrom svojih snajperista. Nekoliko naših boraca je već bilo ranjeno. Pod zaštitnom vatrom naših mitraljeza pošao sam i ja. Puzeći na stomaku i laktovima, uspeo sam da mu se približim na tridesetak metara. Dalje nisam mogao. Neprijateljski rafali su prosto preoravali vlažnu crnicu.

— Đuro!... Čuješ li me!? Sačekaj ako možeš još malo dok se ne smrkne. Onda ćemo te sigurno izvući. Ovako samo činimo uslugu ovim gadovima, da nas bez muke uništavaju. Pokušaj da nekako zaustaviš krvavljenje... Stegni ruku kaišem!...

— Vidim i sam, družo moj! Hvala ti što si i dovde došao. Nemoj više pokušavati ni koraka napred. Vрати se nazad i pozdravi mi drugove. I moju porodicu u Subotici — odgovori mi Prčić i opali sebi već ranije pripremljeni metak pod bradu. Nije želeo da izginemo i rizikujemo svoje živote spasavajući njegov. Koji trenutak kasnije tresnula je mina neprijateljskog minobacača nedaleko od mene. Prošao sam sa lakšom ranom i kontuzijom...

Naređenje za prelazak u odbranu

Pred kraj drugog dana žestokih borbi na bolmanskom mostobranu našoj komandi postalo je jasno da je neprijatelj stalnim ubacivanjem svežih snaga postigao postavljeni bliži zadatak i učvrstio se na mostobranu te da će sada po svaku cenu nastojati da ga proširi i ostvari i sledeći cilj koji je sebi postavio. Da bi se u tome onemogućio, trebalo je hitno srediti naše izmešane i izmorene jedinice i pružiti odsudnu odbranu, da bi se kasnije stvorili uslovi za likvidaciju neprijateljevog mostobrana. Taj trenutak je u svom sećanju zabeležio i pomoćnik komesara Brigade Dušan Krajinović Dule:

»... Tokom celog dana, kao i noću 7/8. marta, naizmenično su se smenjivali naši i neprijateljski napadi. Osetili smo da neprijatelju stalno pristižu pojačanja, jer je imao snage da parira na svaki naš napad. Negde oko 3 časa 8. marta zamenik komandanta naše Brigade Gligorije Matić Giga odazvao se na

telefon i kratko vojnički odgovorio: 'Razumem, družo potpukovniče!' Spustivši slušalicu rekao je: 'Komandant divizije, Kolja, naređuje da sve jedinice predu u odbranu i pristupe utvrđivanju položaja?'

Iako iscrpljeni borbama, iskoristili smo kratko zatišje za brzo sređivanje Brigade. Prikupljali smo podatke o stanju, moralu i snabdevnosti jedinica. Istovremeno, iskoristili smo svaki trenutak da komadante i komesare naših jedinica upoznamo sa stanjem na mostobranu i drugim ratištima i da im prenesemo neposredne zadatke...«'

Da bi prikupio svoje bataljone izmešane sa drugim brigadama, formirao jedinstveni front odbrane Brigade i time olakšao komandovanje i sadejstvo svojih jedinica, Štab Brigade je još iste noći svojim naredjenjem (Op. broj 133) od 8. marta 1945. povukao svoju liniju odbrane južno i istočno od Baranjskog Petrovog Sela u sledećem rasporedu:

— 1. bataljon brani i uvrđuje odsek južno od Baranjskog Petrovog Sela na položaju koji je i do tada branio;

— 4. bataljon poseda i brani odsek istočno od Baranjskog Petrovog Sela u produžetku položaja 1. bataljona do puta koji vodi prema Majskoj Medi;

— 2. bataljon poseda položaj ulevo od 4. bataljona do ceste Baranjsko Petrovo Selo—Bolman.

Štab artiljerijskog divizionara dobio je naredjenje da se po dobijanju smene odmah prebaci u rejon Baranjskog Petrovog Sela i dejstvuje po posebnom planu načelnika artiljerije. Tamo je hitno upućena i četa za vezu sa zadatkom da organizuje novi centar veze i poveže štab Brigade, koji se takođe premešta u Baranjsko Petrovo Selo, sa jedinicama. Tamo su u toku noći upućeni i svi ostali prištapski delovi kao i brigadno previjalište, koje je dotle bilo razmešteno na ciglani. Po naredjenju štaba Divizije 3. bataljon je u toku noći predao svoje položaje jedinicama Petnaeste vojvođanske brigade i uputio se severno od Baranjskog Petrovog Sela kao rezerva Štaba Brigade.'

— Prilikom smenjivanja, između našeg bataljona i Petnaeste vojvođanske brigade »šandora Petefi« došlo je do krat-

⁷ *Sećanja komesara vojvođanskih brigada*, Novi Sad 1978, 145.

⁸ Arhiv VII, k. 1401, reg. br. 12—6; k. 1403, reg. br. 3—3.

kotrajnog nesporazuma i puškaranja. Bila je noć a oni su govorili mađarski, što mi nismo iz daljine razumeli. Naišli su kroz neku šumicu odakle su u toku dana pokušavali i Nemci da se probiju. Jedva smo se sporazumeli. Mislim da smo imali nekoliko ranjenih drugova — seća se Jakov Pekić iz Petrovaradina, borac prateće čete 3. bataljona. — Posle toga pošao sam sa komandrom čete Zijadom Bukićem u Baranjsko Petrovo Selo da bismo uspostavili vezu sa štabom Brigade. Trebalo je da obezbedimo smeštaj našem bataljonu. Lutajući tako kroz noć preko nepoznatog terena, iznenada smo nabasali na nemačku patrolu. Sva sreća, mi smo njih prvi primetili i odmah otvorili vatru iz svojih automata. Oni su odgovorili, ali smo brzo uzbunili i ceo taj deo njihovog fronta. Tona nam je pomoglo da se orijentišemo i tek negde pred zoru izvučemo neopaženo i probijemo do Baranjskom Petrovog Sela. Tu smo prvo naišli na druga Marka Peričina Kamenjara. Zijad mu je prišao i zapitao gde može da nađe Štab naše Brigade. Jahao je na konju i onako umoran i neispavan odgovorio nam je:

— Ma hajde, sunčevu ti majku, ja ne znam ni gde mi je divizija, a ne štab tvoje brigade! — To reče, obode konja i pojuri nekud prema centru sela.

Pošli smo za njim i ubrzo naišli na neke borce iz naše čete za vezu. Vukli su nekud svoje blatnjave telefonske kablove. Rekli su nam da pođemo za jednom od tih žica i da će nas ona odvesti pravo u štab. Tako smo i postupili...

U toku 8. marta nastaje relativno zatišje. Bilo je to, što bi se reklo, zatišje pred još veću buru u kojoj se obe strane grčevito pripremaju za odlučujući udar: Nemci za proboj i proširenje mostobrana, a naši da im to ne dozvole. Na sve strane užurbano trčkanje: borci kopaju rovove, sređuju odeću i obuću, podmazuju i čiste oružje; mitraljesci nižu ređenike i pune šaržere; kuvari pripremaju i dele hranu; ekonomski dele municiju i ručne bombe; štabovi sumiraju gubitke, pišu izveštaje... Prema operativnoj dokumentaciji, u prethodna tri dana Brigada je imala — 28 poginulih i 81 ranjenog borca.⁹

⁹ Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 35—38.

Predveče napetost malo popušta. Borci željni okrepljujućeg sna i odmora kupe natrulo lišće, kukuruznu šašu, pregršte suve trave ili granja, ušuškavaju ga oko sebe i vlažne rovove, niše pod grudobranom. Jer trebalo je izdržati i odmoriti se malo, do zore. Iskustvo ih je naučilo da Nemci obično napadaju pred zoru, u svanuće, pri dnevnoj vidljivosti, kad njihova premoć u artiljeriji i naoružanju dolazi do punog izražaja... Ovoga puta nije bilo tako.

— Pala je noć, prohladna i vlažna. Vreme je brzo odmicalo. Nalazili smo se u rovovima 1. i 4. bataljona kao da smo osetili da ćemo tu biti najpotrebniji. Tu su Kovač, Čule, Giga i ja — nastavlja svoje kazivanje Dušan Krajinović Dule, pomoćnik komesara Osme brigade. — Obilazimo bataljone. U stvari, oba bataljona posela su jedan odbrambeni položaj južno i istočno od Baranjskog Petrovog Sela. Sve je bilo tiho. Samo su pogledi boraca dežurnih jedinica budno i napregnuto bili usmereni u pravcu neprijatelja. A on, neprijatelj, nadao se da će nas iznenaditi. Računao je da su neprekidne danonoćne borbe, nespavanje i zamor iscrpili naše borce i jedinice i da će neočekivanim padom ostvariti svoj cilj.

I zaista, u 22,30 časova izvršio je iznenadni siloviti juriš. Ali protivnik se još jednom prevario u svojim predviđanjima, jer je sačekao ubitačnom vatrom naših bataljona. Borba se razbuktala. Opet doživljavamo niz teških ali slavних trenutaka. Naša relativno mlada Brigada kalila se u ratnom ognju. Kuršumi, bombe i granate ugasiše mnoge poznate borce i likove Brigade a u vatri borbe rodiše se drugi junaci. Desno od sebe čujem glas našeg komesara Brigade Jure Čuleta: »Ne dajte se, momci, udrite fašiste!« Levo od mene Komandant Brigade Milan Korica Kovač, sav u znoju, komanduje, viče, upozorava, puca. Na trenutak, trgavši se dovikuje Gigi, da javi načelniku štaba Stevi Marinkoviu da ovaj izvesti štab Divizije o napadu Nemaca na naš sektor. »Poručite im da ćemo izdržati i da ćemo Švabama smrsiti konce!« — dodaje Kovač na kraju i ponovo zaranja u bitku.

Jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom neprijatelj je zapalio deo sela. Evo nas još jednom u ratnom ognju. Zemlja podrhtava. Nebo na mahove šaraju munje mina i granata. Uši paraju i zaglušuju jake eksplozije. Čuju se jauci ranjenika. Biju se pravda i nepravda, sloboda i ropstvo, svetlo i mrak, dobro i zlo. Naši borci hvataju za guše ove tuđince

i porobljivače koji uspevaju da prodru u njihove položaje... Borba dostiže svoj vrhunac u 23 časa i vodi se nesmanjenom žestinom sve do 0,30 časova kada snažnim protivnapadom odbacujemo neprijatelja i prisiljavamo ga na povlačenje.

U izveštaju koji je 9. marta štab Brigade uputio Štabu Divizije konstatuje se: »Moral jedinica je vrlo dobar a borbenost na dostojnoj visim.«¹⁰

Neprijatelj zauzima Baranjsko Petrovo Selo

Ujutru 9. marta neprijatelj je izvršio odlučujući napad na Baranjsko Petrovo Selo. Pošto je u noćnom napadu utvrdio tačno protezanje naše odbrambene linije, važnije vatrene i otporne tačke kao i spojeve na krilima naših bataljona sa susjednim brigadama, neprijatelj je u 7 časova otpočeo svoju dotle najjaču artiljerijsku pripremu. Nakon toga je usledio snažan i istovremeni napad s fronta kombinovan sa obuhvatom oba krila naših bataljona. U selu su se ubrzo razvile krvave ulične borbe. Neprijatelj je ovoga puta sve snage koncentrisao na ovo selo. Naše snage su prinuđene da se povlače. Najbolji opis ove borbe dao nam je Ivan Bašić, borac 1. bataljona:

— Naši položaji postavljeni su na ivici Baranjskog Petrovog Sela u dvorištima i baštama prvih kuća. Jedan teški mitraljez postavio se u zaklonu ograde od dasaka. Na jugozapadnoj ivici sela su neke rupe i udolja koje su jesenje kiše i snežne padavine napunile vodom. Mislili smo da nam sa te strane ne preti opasnost. Nemci su, ipak, u toku noći pokušali i preko njih da se ubace u selo, pa smo ih obilazili patrolama. . .

U jutarnjim časovima Nemci su nas ponovo napali. Ovo-ga puta napadu je prethodila jaka artiljerijska i minobacačka vatra. Jedna topovska granata pogodila je crkveni toranj na kojem se nalazila naša osmatračnica. Neposrednim gađanjem tukli su u zabate i potkrovlja kuća odakle su dejstvovali naši puškomitraljesci. Uništili su i teški mitraljez u ogradi nedaleko od mene. Bio je to direktan pogodak iz ne-

¹⁰ Iz *Sećanja komesara vojvodanskih brigada*, N. Sad 1978, 146.

mačkog protivikolca. Poginuli su nišandžija i oba njegova pomoćnika. Ulice su, izgleda, bile rezervisane za dejstvo nemačkih minobacača. Mine i granate sistematski preoravaju baš- te i dvorišta u kojima se nalaze naši položaji. Ubrzo zatim, ugledali smo grupice Nemaca koje su se probile u selo, kao da izviru iz svake poprečne ulice. Najviše nam dolaze sa bo- kova. Žele da nas zaokruže i odseku. Povlačimo se pod ki- šom kuršuma i granata. Našu pometnju još više povećavaju žitelji sela. Istrčavaju na ulice, ne znajući šta će i kuda će. Sa zavežljajima u rukama utrčavaju usplahireno među naše borce. Traže savete i pomoć...

Topovska paljba ne prestaje. Mitraljeski rafali ukrštaju se iznad naših glava. Kratkim rafalima automata, pojedinač- nim puščanim mecima i ručnim bombama krčimo sebi put kroz neprijateljske grupe koje istrčavaju pred nas. Ranjeni- ci jauču, dok poplašeni konji koji ih vuku u kolima ržu, njiš- te, propinju se... Treba izvući svu rezervnu municiju, da ne ostane neprijatelju. Povlačimo se prema ivici sela, krijući se ispod kuća... Ispred mene je doktor Lajčo, lekar našeg bata- ljona. Naređuje da se zaostali ranjenici što pre prebace pre- ko pruge i izvuku iz sela. Jedna granata tresnu u zabat kuće ispod koje smo se toga trenutka zadesili. Na naše glave sruči se gomila maltera, komadi cigala, srča sa razbijenih pro- zora.

— Jesi li ranjen? — upita me doktor.

— Nisam, samo malo sam ogreban — odgovorim mu ot- resajući sa sebe prašinu. — A ti?

— Ne, nisam ni ja! — reče mi doktor i otrča za svojim ranjenicima.

Pogled mi tada privuče jedan čičica. Uplašen eksplozijom granata, iskočio je iz kola pretovarenih municijom i ubrzo se izgubio u nekom dvorištu. Uzalud sam mu vikao da se vrati. Konji su preplašeno friktali, trzali amove i pokušavali da se oslobode straha i tereta. Kola su ostala isprečena nasred pu- ta. Postojala je opasnost da prevrnu kola sa municijom ili da sa novim direktnim pogotkom odlete u vazduh i konji i municija. Bez razmišljanja uskočih u kola i poterah konje iz sve snage. Zaustavili smo se tek kad smo prešli prugu i pris- tigli kolonu zaprežnih vozila. Predao sam kajase jednom voj- niku iz naše intendanture i zadovoljno pošao u susret svojoj

jedinici. Tek tada sam postao svestan da mi je to bilo prvo upravljanje konjskom zapregom.

Nakon kraćeg sređivanja, popune municijom i uvođenja u borbu brigadne rezerve izvršili smo snažan protivnapad na neprijatelja u Baranjskom Petrovom Selu. Nemci su očekivali i spremno dočekali naš napad, koji je izvođen u mnogo nepovoljnijim uslovima, po preglednom terenu i pri dnevnoj vidljivosti. Povukli smo se u neki šumarak severno i severoistočno od Baranjskog Petrovog Sela. Ispred tog šumarka, na povećem razmaku jedne od druge nalazio se red kuća koji su meštani ne znam zbog čega nazvali — Zeleno polje. Tu smo se ukopali, iskopali rovove i saobraćajnice. Napuštene građevine preuredili smo za borbu i pretvorili ih u prava utvrđenja. Druga linija odbrane uređena je na ivici šume. Tu su iskopane zemunice, razmeštene kuhinje, sanitet i ostale pozadinske jedinice i ustanove. Drugim rečima, obrazovana je nova linija fronta odakle nas neprijatelj neće moći da pokrene bez velike muke.

To isto su učinili i Nemci. Posle zauzimanja Baranjskog Petrovog Sela, oni su na njegovoj severnoj strani otpočeli užurbano ukopavanje. U tu svrhu dobro im je poslužio nasip putne i železničke komunikacije Beremend—Beli Manastir i Beremend—Bolman...

Borbe za Baranjsko Petrovo Selo lepo je opisao i tadašnji politički komesar Osme brigade Jure Čule u svojim posleratnim sećanjima:

»Tog dana oko 11 časova naši bataljoni jurišali su na Baranjsko Petrovo Selo, koje je neprijatelj zauzeo. Posmatram naš streljački stroj: ide nezadrživo napred, povija se pod vatrom protivnika, rasplinjava, sakuplja, zaleže, diže se, ali ide napred. Prava ratna slika: eksplozija, dim, uzvici vojnika. Ovde sam video izuzetak od postojećeg pravila da artiljerija gađa samo veće grupne ciljeve. Neprijatelj je tukao minobacačima i topovima grupice od 2—3 naša borca. Prateći sa zamenikom komesara naše Brigade Dušanom Krajnovićem naš streljački stroj, bili smo svedooci da fašisti gađaju minama čak i pojedince.

I pored svih napora, nismo uspeli da u jurišu povratimo Baranjsko Petrovo Selo. Vratili smo se na polazne položaje stisnutih zuba i ispunjeni gorčinom.

U ranim popodnevnim časovima pozvao me komesar Divizije Milan Basta, interesujući se za našu situaciju. Posle razgovora sa Bastom, obišao sam nekoliko komesara četa i bataljona, raspitivao se za stanje u našim jedinicama i prenio im zadatke štabova Brigade i Divizije. Nisam uspeo da se na miru vratim u Štab Brigade, jer je oko 15 časova zemlja zadrhtala od silne vatre neprijateljske artiljerije. Protivnik je krenuo u odlučan napad na sve jedinice Divizije. Branili smo se žestoko, proredujući neprijateljski streljački stroj. Naši mitraljezi su zauvek zaustavili u napadu na desetine neprijateljskih vojnika. Skršili smo taj siloviti napad...«

Deseti mart — najteži dan Osme vojvodanske

U Operativnom dnevniku Štaba Osme vojvodanske brigade za 10. mart zapisano je sledeće:

»U toku prepodneva nije bilo važnijih događaja, sem puškaranja. Po podne u 13,15 časova vrši se napad na s. Baranjsko Petrovo Selo. Cela Brigada vrši napad i 1. bataljon uspeva uz ogorčene borbe da pređe železničku prugu pored groblja, ali se morao povući. Ostale jedinice nisu uspele da pridu na jurišno odstojanje zbog masovnih gubitaka i nepovoljnog zemljišta.«¹²

Ni u ostalim brigadnim dokumentima, sem ovih nekoliko svoparnih rečenica, nije više zabeleženo o tom danu. Tako se u Bojnoj relaciji za mart može još pročitati da je »preglednost terena bila odlična i da je sve do neprijateljskog položaja bio brisani prostor...«" Možda ova uobičajena i oskudna vojna terminologija i pribeležka ne bi izazvala nikakvo čuđenje i pobuđivala našu pažnju da u ovom neuspehom napadu, u jednom jurišu, u jednom popodnevu, Brigada nije ostala bez 305 svojih boraca, ili jedne šestine svoga borbenog sastava. (Od toga broja bilo je 78 poginulih, 213 ranjenih i 13 nestalih). Bili su to njeni najveći dnevni gubici u toku rata. Veći nego i u batiniskoj operaciji i na virovitičkom mostobranu.

¹¹ *Sećanja komesara vojvodanskih brigada*, N. Sad 1978, 123.

¹² Arhiv VII, k. 1402, reg. br. 35.

¹³ Isto, Bojna relacija za mart 1945.

Deseti mart 1945. zbog toga ostaće najteži i najcrnji dan u istoriji i borbenom putu Osme vojvodanske brigade.

Jedno od prvih pitanja koje se nameće svakom hroničaru ili čitaocu knjige jeste, svakako — kako je došlo do takve bitke i tako izuzetno velikih gubitaka u jednoj kraćoj borbi u kojoj veći deo jedinica Brigade nije uspeo ni da izbije na tzv. jurišne položaje. Da li je ovde, možda, podbacio ljudski faktor — komandovanje, slaba procena situacije, greška u izboru mesta i vremena za napad i si.? Da li su u pitanju apsolutna superiornost neprijatelja ili neke okolnosti objektivne prirode? Odgovor na ovo pitanje tražili su i učesnici bitke, borci Osme brigade, još u toku njenog izvođenja, a naročito posle nje. Evo šta je u svojim ratnim sećanjima zabeležio Konstantin Nikolić Koča, omladinski rukovodilac 4. bataljona:

» ... Borac do mene, obučarski radnik Laslo Tenji iz Sente, koji je često sa mnom izvodio skečeve, pita me:

— Kočo, zašto napadamo usred dana na ovako otvorenom prostoru?

— Pa zato da Nemcima dokažemo da ih se ne plašimo i da smo hrabriji od njih— odgovorio sam mu, zbunjen i sam ovim logičnim pitanjem, na koje nisam znao odgovor iako sam kao bataljonski rukovodilac SKOJ-a neposredno uoči napada prisustvovao sastanku bataljonskog biroa i Štaba bataljona.

Lacika me je samo iskosa pogledao i produžio brže da korača dok su meci sve jače vrcali oko naših nogu. Njegov pogled kao da mi je rekao: „Hajde, Kočo, što se zezaš? Ja te ozbiljno pitam!“ — A ja, međutim, ni tada, a ni kasnije nisam saznao pravi odgovor na to pitanje...«

Pošto odgovor na pitanje kako i zašto je došlo do opšteg napada Osme brigade pri dnevnoj vidljivosti na tako nepovoljnom ravnom prostoru nismo našli ni u jednom brigadnom dokumentu, potražili smo ga u operativnoj dokumentaciji Štaba Divizije, Štaba 3. armije i susednih jedinica. Tako iz Operativnog dnevnika Štaba 51. divizije saznajemo da je 9. marta u 15,20 časova neprijatelj izvršio snažan napad na odseku fronta koji su branile jedinice Četrnaeste i Petnaeste vojvodanske brigade, te da mu je pošlo za rukom »da potisne naše jedinice unazad na svoj prihvatni položaj«. Da bi povratio stare položaje, 10. marta u 9 časova Štab Divizije izdaje zapovest da sve brigade Divizije *»pređu u opšti napad i na*

čelom frontu«. Napad su prema ovoj zapovesti trebalo da otpočnu Sedma i Dvanaesta brigada u 9 časova, što su ove i učinile i uspele da se probiju do svojih ranijih položaja i raskrsnice puta na cesti Bolman—Baranjsko Petrovo Selo. Tek što su ove jedinice počele da se utvrđuju na dostignutom položaju, neprijatelj je preduzeo žestoki napad. Evo šta je posle toga nastalo:

»U 12,15 časova, posle vrlo kratke pripreme, neprijatelj iznenada prelazi u napad. Naše jedinice pružaju u početku sreden otpor. Ipak ubrzo dolazi do *popuštanja i kolebanja naše pešadije, koja u jednom momentu uzima ozbiljnije razmere*. Intervencijom rukovodilaca i rezerve (Četrnaesta brigada) a na kraju i »kaćuša« u zajednici sa odlučnim dejstvom naše artiljerije neprijateljski juriš je slomljen, te mu je onemogućeno da i ovu našu trenutnu krizu iskoristi. Naši delovi su ponovo sredeeni pa je u 13,30 časova *preduzet povratni napad, kojim su jedinice uspele da dostignu svoje stare položaje*. .. (povdukao N. B.).¹⁴

Slične ocene daju se i u nekim posleratnim publikacijama, u knjizi S. Savića *51. vojvodanska divizija* i S. Savića i Ž. Atanackovića *Treća armija*.

»... Taj napad je bio veoma jak, sa uzastopnim jurišima naročito na položaje prema ciglani i Petlovcu. (Misli na neprijateljski napad koji je otpočeo u 12,15 — prim. N. B.). štab Divizije morao je da upotrebi svoju rezervu (Četrnaesta brigada). Ona je uz podršku sovjetske baterije reaktivnih minobacača »kaćuša«, do 13,30 časova zaustavila neprijateljev napad. *U protivnapadu svih naših jedinica neprijatelj je odbaćen i povraćeni su raniji položaji*. Kasniji pokušaji Sedme, Dvanaeste, i delova Pete brigade da ovladaju Bolmanom i raskrsnicom ostali su bezuspešni«. (Podvukao N. B.)¹⁵

Dileme više nema oko toga ko je i zašto naredio ovaj dnevni pogibeljni napad, ne samo Osme, nego i svih ostalih brigada 51. vojvodanske divizije. Naredio ga je Štab Divizije u trenutku kada je front na centralnom delu odbrane Divizije počeo da popušta i kriza počela da »uzima ozbiljne razmere«.

¹⁴ Arhiv VII, k. 1396, dok. 22—6.

¹⁵ Nav. dela, 124 i 206.

U Loj situaciji, kada je već bila angažovana i divizijska rezerva (Četrnaesta brigada) a drugih rezervi, korpusnih i armijski takođe nije bilo, Štab Divizije je mogao da učini ono što je i učinio — da preduzme opšti protivnapad i time angažuje i one delove fronta na kojima je dotle vladalo relativno zatišje ili »puškaranje« — kako se to konstatuje u Operativnom dnevniku Osme brigade. Već i sama činjenica da je napad Osme brigade otpočeo u 13,15 časova, tj. čitavih 15 minuta pre završetka neprijateljskog napada na centralnom delu fronta i početka protivnapada ostalih jedinica 51. divizije, govori nam da je on preduzet u neposrednoj vezi sa kritičnom situacijom kod ciglane i na pravcu prema Petlovcu, gde su se u tom trenutku nalazile divizijska bolnica, vatreni položaji naše artiljerije i ostale divizijske i korpusne pozadinske jedinice i ustanove. Taj se proboj morao zaustaviti po svaku cenu jer bi njegove posledice bile katastrofalne i nesagledive.

Drugo je pitanje da li je napad Osme brigade morao biti izveden tako kako je izveden, u takvom borbenom tj. linijskom poretku, ili u više borbenih ešelona, sa izraženim glavnim pravcem udara na desnom krilu i na mestu gde se najbrže i relativno lakše moglo izbiti na jurišno odstojanje itd. To ostaje u sferi nagađanja i trebalo bi ga prepustiti meritornoj oceni vojnih stručnjaka i teoretičara. Ostaje, međutim, nepobitna činjenica da je napad Osme brigade bio uslovljen situacijom na ostalim sektorima fronta, da je trebalo i morao biti izveden baš u to vreme dana 10. marta da bi se privukla pažnja neprijatelja na tom sektoru i olakšala situacija na susednom delu fronta.

Što se tiče enormno velikih gubitaka, sasvim sigurno je da bi oni bili daleko manji da je napad usledio noću, po magli i slabijoj vidljivosti, da je bio daleko bolje pripremljen, da su naši borci imali zaštitna odela, šlemove, ašovčiće i si. Tu opet dolazimo do sfere nagađanja u smislu »šta bi bilo, kad bi bilo«. A ni jedan rat se ne vodi po klišeima i onako kako ga isplaniraju njegovi stratezi i komandanti. Rat ne bi bio rat da nije pun iznenađenja, obrta, iznuđenih rešenja, situacija u kojima je od pobeđe do poraza samo jedan korak...

Pogledajmo sada i sledeću objektivnu okolnost koja se počinje u brigadnoj dokumentaciji kao uzrok velikih gubitaka i neuspelog napada. To je »veliki brisani prostor« i »nepovoljno

zemljište« koji su onemogućili najvećem delu Brigade da »pride na jurišno odstojanje«.

Letimičan pogled na topografsku kartu uveriće nas da je teren zaista bio nepovoljan za svakog napadača a veoma pogodan za branioca, posebno za neprijatelja. U odnosu na front 51. divizije, posle 9. marta svoju prednju granicu mostobrana neprijatelj je postavio na nasipu puta Bolman—Baranjsko Petrovo Selo i železničke pruge Baranjsko Petrovo Selo—Beremend. Na ovako prostranom, ravnom i otkrivenom terenu nasip, čija je visina negde prelazila i jedan metar sa dubokim odvodnim kanalima, predstavljao je pravi odbrambeni bedem. Uz manje fortifikacijske dorade, inženjerijska i minsko-eksplozivne prepreke, on je ostao najsigurniji oslonac i pretpostavka veoma žilave borbe, kojeg se neprijatelj grčevito držao sve do svog povlačenja sa mostobrana. Ako se tome dodaju tri veća naseljena mesta, vešto iskorišćena i pretvorena u čvorove odbrane (Bolman, Majska Međa i Baranjsko Petrovo Selo), koja su poput jakih kontraforova i potpornih zidova podupirala spoljnu ivicu i prednje uglove mostobrana sa njihove unutrašnje strane, kao i naselja Novi Bezdán, Žido pustara, Bergerova pustara i Đorđev Dvor na bočnim ivicama mostobrana, zatim jake prirodne prepreke po dubini mostobrana na Barbara kanalu i nasipu St. Drave, onda se tek može sagledati sva prednost na strani branilaca mostobrana.

Za razliku od neprijatelja, odbrambeni sektor 51. divizije, izuzev poneke malene i retke šumice, nije se nigde naslanjao na neku veću prirodnu prepreku ili naseljeno mesto. Prednji kraj njenih brigada (izuzev donekle na desnom krilu Osme brigade) morao se bukvalno povlačiti preko oranica i izgradnjom položaja tipa tzv. poljske fortifikacije. Na takvim položajima, gde je »ravnica pucala u nedogled«, svaki pokret van rovova i saobraćajnica bio je skopčan sa velikim gubicima. Otuda nije ni čudo što se i ovde kao i u svakom pozicionom ratu, na ravnici, sa razvijenom fortifikacijom i većim rastojanjima između protivničkih linija fronta, najveće poteškoće i gubici javljaju na relaciji između polazne i jurišne linije za napad. Ovo pogotovu ako napadač nema efikasniju podršku svoje artiljerije i oklopnih jedinica. Najbolje prolaze one jedinice koje su najbliže neprijatelju ili koje su do izlaska na jurišno odstojanje (150—200 metara od neprijatelja) koristile

neku veštačku ili prirodnu masku (maglu, veštačko zadimljavanje i si.).

Za razliku od svih ostalih brigada 51. divizije, čiji polazni položaji nisu u proseku bili dalji od 300 metara od neprijatelja, a negde i samo 30—50 metara (kod delova Sedme i Dvanaeste brigade u blizini raskrsnice), prosečno udaljenje od polazne linije za napad na sektoru Osme vojvođanske brigade iznosilo je više od 1.000 metara. Najbliži neprijatelju je bio 1. bataljon, koji se nalazio na desnom krilu, na spoju sa jedinicama 16. vojvođanske divizije, koji se branio od mesta gde industrijska pruga izbija na prugu B. Petrovo Selo—Beremend do šumarske kućice u bagremovoj šumi. Najveće rastojanje do neprijatelja morao je da pređe 4. bataljon (1.600 m), koji se nalazio na centralnom delu fronta...

— Na prostoru od B. Petrovog Sela, gde smo zauzeli položaj marta 1945, u nedogled se prostirala ravnica, baš kao i u našoj Bačkoj i Banatu — zabeležio je u svom sećanju Konstantin Nikolić Koča. — Njive su bile prošarane tek ozele nelom pšenicom, neke su bile uzorane, a ostale su čekale da budu obrađene, ponegde čokoti vinograda i po koja vinogradarska kućica. Mestimično, tu i tamo, kao oaze u pustinji, grupisana je po koja bagremova šumica. Ovaj prirodni ravničarski pejzaž narušava i ujedno njime dominira nekoliko metara uzdignuti nasip železničke pruge i puta između Bolmana i Baranjskog Petrovog Sela. Njega je poseo neprijatelj.

Položaj naše Brigade tog 10. marta 1945. nalazio se na ivici bagremove šumice koja se u vidu pravougaonika širine jednog i dužine oko 2 kilometra prostirala duž bivše jugoslovensko-mađarske granice, istočno od Beremenda. Iz nje smo usmerili svoj napad na Baranjsko Petrovo Selo i neprijatelja koji je zaposeo severnu ivicu sela i nasip železničke pruge. Tu se neprijatelj veoma dobro utvrdio i spremno očekivao naš napad..

— Ispred nas je plodna baranjska ravnica, ravna kao tep-sija, brisani prostor — piše Ivan Bašić, borac 1. bataljona za teren ispred svoga bataljona. — Otprilike na polovini rastojanja do Baranjskog Petrovog Sela ravnicu narušavaju gomile

¹⁴ K. Nikolić, cit. zabeleške i objavljen članak u *Biltenu*.

šećerene repe pokrivene zemljom, koju seljaci jesenas zbog nemirne ratne jeseni nisu mogli da izvezu i predaju šećerani u Baranjinom Vrhju na preradu. Nemci su ukopani na pruzi, u baštama, utvrđeni u kućama, okrenuti prema nama, frontom prema severu. Dele nas nepuna dva kilometra. Uz druge ratne prednosti njihovih položaja, u mogućnosti su i da nas osmatraju sa crkvenog tornja. Odatle vide šta se u celoj okolini događa. Vide oni nas, a vidimo, bogami, i mi njih! Režimo jedni na druge, ali se ne čujemo...

Drama na Zelenom polju

Zelenim poljem naziva se deo Baranjske ravnice u površini oko 25 kvadratnih kilometara koji se na severu u vidu graničnog ispupčenja uvlači do Ida i Čaira puste a na jugu do ceste Baranjsko Petrovo Selo i raskrsnice puta prema Bolmanu. Na istoku zalazi u atar s. Petlovac i s. Luč, a na zapadu dopire do jugoslovensko-mađarske granice i bagremove šumice na čijoj su se južnoj ivici ukopale desnokrilne jedinice Osme vojvođanske brigade. Po sredini Zelenog polja, sekući ga na dva dela, prolazila je železnička pruga B. Petrovo Selo—Petlovac. Jedino veće naselje, bolje reći veća pustara, na njegovoj istočnoj ivici zove se takođe Zeleno polje, kroz koje prolazi uskotračna železnička pruga i povezuje ovo mesto sa susednim selom Šumarina.

Ovo naselje na levom krilu i bagremova šuma, jugoistočno od Beremenda na desnom krilu borbenog rasporeda Osme brigade, predstavljali su jedine prirodne i veštačke zaklone za smeštaj pozadinskih jedinica i ustanova, skloništa za ljudstvo, organizirani manevar po dubini. Posebno je u tom pogledu dobro iskorišćena bagremova šuma, na čijoj se južnoj ivici u dužini oko 2 kilometra nalazio proređeni red kuća koje su preuređene za borbu, osmatračnice, mitraljeska gnezda, a pozadi njih uređeni vatreni položaji za naše minobacače. Bila je lo, dakle, solidno uređena linija za odbranu, ali ne i za izvođenje napada, posebno ne u uslovima dnevne vidljivosti i bez jake podrške artiljerije i motomehanizovanih jedinica. To se potvrdilo još istog dana...

— Jutro je osvanulo vedro, sunčano i prijatno toplo za to doba godine. Vidljivost je odlična. Cela linija fronta je u pripravnosti. Teritoriju koju smo izgubili juče treba danas povratiti i, koliko god bude moguće, neprijatelja što više odbaciti prema Dravi. Vršte se poslednje pripreme. Plan napada je razrađen, svako zna svoje mesto i svoju ulogu. Posle ručka stiže zapovest. Naš zadatak je: Baranjsko Petrovo Selo moramo danas zauzeti i povratiti. S nama je i komandant Brigade Milan Korica Kovač.

Trinaest je sati. Sunce i dalje rasipa svoje zrake okolinom. Petnaest minuta kasnije pada komanda: Napred, kreći u napad!

Borci, zarumenjenih obraza, očigledno vrlo uzbuđeni, iskaču. Rovovi se prazne, oružje spremno i preteći upereno kreće prema neprijatelju koji je utvrđen pod selom. Sa neprijateljske strane je tajac. Mučna tišina. Ni naši ne pucaju. Iščekivanje. Neizvesnost. Ni posle četiri stotine metara — ništa. Odjednom crvena raketa sa neprijateljske strane. Zaprštaše njihovi »šarci« na naš jurišni stroj. Nastade prebacivanje po vodovima i odeljenjima. U prvi mah uspešno se razvio. Pažnja neprijatelja je razvučena. Mi se doхватamo gomile repe, jedinog zaklona na ovom ravnom, brisanom prostoru. I tu nastade zastoj. Do neprijatelja je još podaleko a vidljivost je besprekorna. Nemci nam više ne daju oka otvoriti. Svaki naš dalji pokušaj približavanja kažnjavaju. Surovo! Ima mnogo ranjenih. Uz velike napore pokušavamo ih izvući. Ide veoma teško, uz nove, znatne gubitke. Neke uspevamo, do nekih ne možemo ni dopreti. Poginulih je manje, ali ih ima dosta. Leže na bojištu i njih više i ne pokušavamo izvući. Tako, izgleda, mora da bude!

Na središnjem delu našeg 1. bataljona je 3. četa. Ne-daleko od mene je Luka Primorac, puškomitraljezac. Njegova »zbrojovka« ne troši municiju uzalud. Ponekad zastaje da bi promenio šaržer ili zamenio pregrejanu cev. Da bi ga učtkali, nekoliko neprijateljskih »šaraca« usmerava svoju vatru u tom pravcu. Ubrzo ostaje bez prvog pomoćnika. Poginuo je bez jauka! Luka je i dalje bespoštedan. Sada ga već traže i neprijateljski minobacači. »Šarci« sve više sužavaju svoj čelični обруč smrti oko njegovog puškomitraljeza. Kad je ispalio poslednji šaržer, okrete se i zatraži od svog pomoćnika drugi,

pun. Pomoćnik ćuti, ne odgovara, njegova ruka mu ne dodaje traženu municiju. Mrtav je i on! Luka se tada izvrće na bok i pokušava da sam dohvati šaržer iz pomoćnikove torbice. Istog trenu oseti bol u desnoj nozi. čelično zrno žarilo mu se duboko u meso. Cipela mu se za čas napunila krvlju. Plašeći se da ne izgubi svest, prebacuje »zbrojovku« preko leđa i odupirući se laktovima izvlači i sebe i svoje oružje u zaklon repišta...

Vreme odmiče. Ono što je ostalo od našeg stroja leži i dalje čvrsto prikovano nedaleko od repišta. Jedino je levo krilo našeg bataljona uspelo da se približi neprijateljskim rovovima na seoskom groblju. Dobacuju se ručnim bombama ali, izgleda, nemaju snage da ga zauzmu. Odande smo još neko vreme čuli grlate poklike hrabrog zamenika komandira čete Stanojevića Šijaka. I Kaće, njegove neskrivene simpatije, ništa manje hrabrog pomoćnika komesara čete, koja mu se odazivala sa druge strane pruge... Uskoro je i to prestalo. Znali smo i zbog čega. Jer Nemci su bili uporni u svojoj odbrani, branili su se očajnički i uspeli su da sačuvaju svoje položaje...

Predveče vatra je počela da jenjava. Sunce se klonilo zapadu. Počelo je da se smrkava. Preko položaja prostrujilo je naređenje za povlačenje. Povukli su se i oni sa groblja. Ostalo ih je malo, jedna šaćica. Među njima nije bilo ni Kaće, ni Šijaka, ni mnogih drugih... Mi, preostali, zagledamo sa nevericom jedan drugog, radujemo se što smo prebrodili ovo teško iskušenje i ostali živi. Setni smo istovremeno zbog toliko izgubljenih drugova. Osećamo velike praznine u svojim četama i vodovima. Stiskamo zube i u sebi se zaričemo da ćemo ih osvetiti i konačno proterati neprijatelja iz naše zemlje. — Tako je ovaj napad doživeo borac 1. bataljona Ivan Bašić.

Pogledajmo sada šta se dešavalo u 4. bataljonu, čiji nam je napad isto tako verno i veoma plastično opisao napred već pominjani omladinski rukovodilac ovog bataljona Konstantin Nikolić Koča:

— Na znak crvene rakete koju je u pravcu neprijatelja ispalio komandant Brigade Milan Korica Kovač, komandiri četa i vodova preneli su komande. Cela Brigada i naš bataljon izlaze iz rovova i u borbenom streljačkom poretku krećemo u pravcu neprijatelja. Neizvesnost i nelagodnost koja obuzima

svakog borca u početku napada postepeno prolaze. Nema vetra ni padavina, sve je tiho. Tišinu remeti jedino zveket našeg oružja, mlataranje nožica mitraljeza, sudaranje ručnih bombi na opasaču i klepetanje alki na sanducima municije. Naoružani smo relativno dobro, imamo dosta municije i ručnih bombi, ali nemamo šlemove ni ašovčiće za kopanje zaklona. Nemamo ni gasmaske kao Nemci. Nismo, dakle, zaštićeni kako treba, ali nismo ni pretrpani, pa smo pokretljiviji i lako se krećemo po bojištu.

Napadamo prema nasipu železničke pruge, koja dominira ovom ravnicom i na kojoj su utvrđeni Nemci kontrolišući sve prilaze. Komandant bataljona Stevan Bobocki pošao je sa 2. četom, komesar Pera Perić Ciga je u našoj 3. četi. Pomoćnik komesara bataljona Mihajlo Veselinović Recko i zamenik komandanta Ignjat Milutinović Kurjak povelu su u napad 1. četu.

Sto se više približavamo nasipu železničke pruge, neprijateljska vatra je sve preciznija i jača. Meci koji fijuču oko tebe nisu tako opasni. Gadni su oni koje čuješ tek kad te lupi negde po telu. Iznenada nas zasipa i jaka minobacačka vatra neprijatelja. Oni iskusniji pokušavaju da je nadmudre i izbegnu trčeći u cik-cak liniji i sa jednog mesta na drugo. Kad smo već pomislili da smo izašli iz tučene zone, jedna mina tresnu između mene i komesara 3. čete Dragana Nedeljkovića. Draganu je ipak bila bliže. Snažna eksplozija odbaci ga zajedno sa gomilom zemlje nekoliko koraka unazad. Meni se nije ništa desilo, ali se poplaših za Dragana. Prilazim mu, dok on otresa zemlju, mlataru rukama i pokušava nešto da mi objasni. Radujem se što je ostao »čitav« i što na njemu ne viđim tragove ranjavanja. Tek kada sam ugledao tanak mlaz krvi koji mu se slivao iz ušiju niz obraze, shvatio sam da je kontuzovan i da su mu povređene bubne opne. To mi je pokušavao da objasni, ali nije uspevao da poveže reči i rečenice. ...

Napredujemo sporo i postepeno. Što smo bliže neprijatelju, vatra je sve jača i ubitačnija. Sa naše strane takođe. Zemlja podrhtava od neprekidne eksplozije mina i pucnjave. Mrtvih i ranjenih je sve više, ali naš bataljon i dalje ide napred. Jer, drugog izbora nemamo. Ostati na ovom brisanom prostoru bilo je još gore. Pošli smo ponovo napred otvarajući vatru u hodu na nevidljivog neprijatelja u zaklonu nasipa. Sada

već retko ko leže. Koračamo sve brže. Međutim, do nasipa ima još podosta. Nikako da izbijemo na jurišno odstojanje. Pitanje je koliko će nas dospeti do njega, jer ranjenika je sve više. Mrtvih takođe. Naši borci ispoljavaju masovni heroizam. Ništa manje nego oni na Kadinjači, Sutjesci, Neretvi.

Prešli smo još stotinak metara. Sve češće se komanduje ririitraljescima da otvaraju vatru prema već dobro uočljivim ciljevima na nasipu. Preko naših glava neprijateljske položaje i dalje tuče nesmanjena vatra naše artiljerije i minobacača. Nedaleko od mene pada jedan borac. Ranjen je. Pritrčava mu bolničarka 3. čete Jelena. Vodnik Josip upozorava je na opasnost i naređuje da legne dok ne prestane štepanje nemačkog »šarca«. Jelena ga poslušna, ali već u sledećem trenutku ponovo skače. Nemački mitraljez je bio brži. Novi rafal dokrajčio je život mladog borca. Jelena je stigla samo da mu zaklopi oči. Bio je to onaj isti mladić iz Subotice koji je jutros primio pismo od kuće. Pokazivao ga je celoj četi. Na njemu je bila čitava stranica sa pozdravima i potpisima komšija iz njegove ulice. Na njemu je bilo nacrtano i jedno srce u kojem se potpisala njegova devojka.

Jaka neprijateljska vatra naterala nas je da ponovo zalegnemo. Iza naših leđa čujem glas Milana Glumca, komesara minobacačke čete. Nešto komanduje. Znači, i oni su krenuli za nama sa svojih položaja!? Prebacujem se dalje, do gomile vinogradarskog granja. Odmah shvatam da je to zaklon samo od pogleda neprijateljskih mitraljezaca, ali ne i od njihovih mina i olovnih zrna. Tu zatičem Ranka Čalića, političkog delegata, kršnog dvadestogodišnjeg Ličanina iz ustaničkog Srba. Leži iza sasušenih vinogradarskih reznica kao da osmatra neprijatelja. Pitam ga nešto a, on čuti. Vučem ga za rukav a on pada pored mene sa očima uprtim u nebo. Na grudima mu velika crvena mrlja...

Puzim dalje, do drugog kraja gomile pruča. Tu zatičem Dinu Malagurskog, momka skoro dva puta višeg od mene, dvo-metraša. I nehotice, kroz glavu mi sevnu pitanje: kako je ovaj dugonja stigao nepovređen i dovde!?

Nakon kraćeg zastoja produžavamo napred. Neprijateljska utvrđenja sa nasipa ponovo stupaju u dejstvo. Njihovi mitraljezi prosto bljuju vatru poput neprobojne čelične zavese. Stroj našeg bataljona je osetno proređen, ali se i dalje neu-

mitno približava nasipu. Deli nas još nekih 400 metara. Lagano se rokiram prema desnom krilu. Čini mi se da su oni najbliži nasipu...

Jaka neprijateljska mitraljeska i minobacačka vatra naterala nas je da ponovo zalegnemo. Sada smo u nekom vinogradu. Ogolelo čokoće slabo nas štiti i od pogleda. Ipak, tu je poneki busen, kvrgavo, zadebljalo stablo, tek toliko da zakloniš glavu. Do nasipa nema više od 250 metara. »Sad ili nikad« — čujem glas komesara Cige, a odmah zatim poziv na juriš i otegnuto »Urraa!« — iz jedva stotinak grla naših boraca. Potrčali smo napred, poneti jurišnim zanosom. Mnogi su popadali. Levo krilo je opet moralo da zalegne. Desnokrilna ceta je ipak stigla do nasipa. Tu je usledila nova komanda — »Bombe bacaj!« Nemci najzad popuštaju. Beže iz svojih rovova. Istrčavamo na nasip. Malo nas je stiglo do njega. Vide to i Nemci. Pružaju nam ogorčeni otpor iz susednih zgrada i bunkera. Blokiraju proboj naše čete, grupišu se na našim krilima a zatim prelaze u protivnapad. On je sve jači. Na kraju smo prinuđeni na povlačenje, jer nam u međuvremenu niko nije pritekao u pomoć. Povlačimo se bez panike, štiteći jedan drugog. Vučemo ranjenike, mrtve ostavljamo.

Na nekoliko stotina metara, u zaklonu jedne kućice prihvatamo zaostale. Šaljemo ranjenike u pozadinu a mi ostajemo da nastavimo borbu. Neprijatelj kao da je pobesneo. Puca iz svog naoružanja, »ne da oka otvoriti«. Nedaleko od mene čujem opet dozivanje naših ranjenika. Ubrzo se odande oglašava — ko drugi, nego Jelena Polovina. Ta hrabra crnooka devojkica sa pletenicama, u koju smo svi potanjo bili zaljubljeni, nije znala za strah i umor. Stigla je do svog poslednjeg ranjenika, previla ga i ostala pored njega i sama smrtno pogođena. Njeni bolni krici pogađali su me kao nožem u srce. Pridigao sam se, spremajući se da joj priskočim u pomoć čim neprijateljska vatra malo popusti. Sprečio me je Ciga, komesar bataljona. Naredio je da svi ostanemo na svojim mestima do prvog sutona, koji se brzo spuštao. Tada sam saznao da su nam poginuli i komandant bataljona Stevo Bobocki i komandir 1. čete Steva Grbić i hrabri komesar minobacačke čete Milan Glumac. Teško je ranjen i pomoćnik komesara našeg bataljona Mihajlo Veselinović Recko i mnogi drugi. Toga dana, u subotu 10. marta 1945. godine, Zeleno polje pocrve-

nelo je od prolivene krvi više od 300 boraca Osme vojvodanske brigade. Samo iz našeg, 4. bataljona poginulo je 54 na čelu sa svojim hrabrim komandantom, starim fruškogorskim borcem Stevom Bobockim.

Jelenu smo izvukli sa položaja te iste noći. Bila je lepa i u smrti. Ožalio ju je ceo bataljon. Dugo sam te noći plakao, krijući suze od svojih drugova. Tih noći, na položajima pred Baranskjim Petrovim Selom napisao sam i prve svoje stihove. Jednu pesmu sam posvetio i svojoj prvoj i neostvorenoj partizanskoj ljubavi — Jeleni Polovini. Drugu, svom najboljem drugu, Milanu Glumcu, koji je takođe poginuo u toj borbi. Nadam se da će bar neki stihovi naći mesta i u knjizi naše Brigade...

Evo tih stihova:

Pismo majke kćerki partizanki

Bolničarka Jelena
od majke je pismo dobila.
Smejala se i plakala
I svojim drugovima ga čitala.

U pismu majka sriče slova:
Jelena, kćeri ponosna moja,
mama se o tebi mnogo brine,
muško devojče moje.

Čuvaj se, zlačana moja,
pazi se da ne ozebeš.
Imaš li pokrivač? — mama pita.
I da li si uvek sita?

Kad nam uskoro kući dođeš,
tople ti crepove čuvam
da u toplom majčinom krilu
zagrejem moga junaka
i sita se njega naljubim

Pismo poginulom drugu Milanu Glumcu

Milane, jabuko moja.
Da li zna tvoja majka seljanka
da si poginuo?
I da li zna tvoj otac radnik
da si postao član PARTIJE?

Milane, dušo crvena,
vučino stara, jagnje moje.
Da li znaju otac i majka
da si pao kao junak

na Polju Zelenom,
na polju krvavom,
na polju baranjskom?

Oj Milane, tugo moja,
ko će sad da peva bilećanku,
pesmu omiljenu, pesmu dugih pokreta
i ko će da recituje
Grob u žitu?
I da nam nateruje suze na oči?

Milane, trešnjo crvena,
sa tobom su zajedno pošli
Jelena, Dušanka, Steva
i ceo hor bataljona,
nebeski hor da peva.

Milane, jagodo rosna,
kod nas je sve u redu.
»Gonimo dušmanina sa zemlje dedovske.«
Ne jedemo više kuvane kukuruze,
ni pečene krompire i semenke od bundev
Imamo sada dovoljno hrane
i cigareta, naših, partizanskih,
po dvadeset dnevno...

23. III 1945.
kod B. Petrovog Sela

Konstantin Nikolić Koča

Smrt komandanta 4. bataljona Stevana Bobockog

Rođen je 1913. godine u sremskom selu Viziću u pitomom vinogorju Fruške gore. Sve do rata vredno je obrađivao svoju zemlju, timario svoje volove a onda je zbog svog partiotskog i antifašističkog držanja zasmetao fašističkim okupatorima. Da se ne bi »odmetnuo u bandu«, uhapsili su ga, prognah na prisilan rad u Nemačku. Steva se sa tim nije mogao pomiriti. Pobegao je iz logora ograđenog bodljikavom žicom. Nede-ljama je, krijući se od potera, lutao kroz nepoznatu zemlju i probio se do krševite Slovenije. Tu se priključio prvoj parti-zanskoj grupi. Kao borac, komandir voda i čete stigao je i do Crne Gore a odatle i do svog voljenog Srema. U Fruškogor-skom odredu njegovo veliko borbeno iskustvo i junačko drža-nje u borbama brzo su došli do izražaja.

U Osmoj brigadi je postao komandant bataljona i već u prvim borbama Brigade, a posebno na Kazuku, njegov bataljon je odigrao najznačajniju ulogu u probodu utvrđenih neprija-teljskih položaja. Na Dravi i na virovitičkom mostobranu ta-kođe. U jurišu je uvek prvi kretao na čelu svoga bataljona. Najradije sa puškomitraljezom u rukama. Tako je i donosio odluke, tu na licu mesta, između dva rafala, hladnokrvno i nepogrešivo. To su mu ponekad zamerali drugovi iz Štaba Brigade, ali i gledali mu »kroz prste«.

»... U poslednjem jurišu trčao je od čete do čete, izdavao naredjenja i sa puškomitraljezom u rukama jurišao sa svojim borcima, bodreći ih: „Ne bojte se drugovi, samo napred, ju-nački!“ — zabeležio je ratni dopisnik Brana Martinović. — »Borci, naviknuti da njihov komandant juriša zajedno sa njima, neodoljivo su jurišah napred... Neprijatelj je takođe zapazio korpulentnu Stevinu figuru. Jedan njihov „šarac“ po-čeo ga je pratiti u stopu, ne dozvoljavajući mu da potrči... Stevi je to, izgleda, dosadilo i u želji da što pre izvede borce na nasip poleteo je kroz kišu metaka napred. Sledeći rafal nemačkog mitraljesca bio je mnogo precizniji. Zakačio ga je po nozi. Spotičući se o neravnu zemlju i ranjenu nogu, Steva pade. Pritrčao mu je jedan borac. Čim mu je previo nogu, Steva ga posla napred a on pokuša ponovo da pođe. Prešao je samo nekoliko koraka i opet pade. Rana je sve više krvarila. Ostalo mu je još samo da vatrom svog puškomitraljeza preko

glava svojih boraca i komandama podržava njihov napad. Još jednom je pokušao da ustane. Tada je dobio i drugi pogodak iz neprijateljskog „šarca“. Ovoga puta smrtonosan... Sa suzama u očima priskače mu u pomoć jedan borac. Pokušava da ga svuče u neko udubljenje i izvuče sa položaja. Steva ga prekida rečima: „N-eka, ostavi... Ti, idi... Nasip morate zauzeti!“ Borac ga ostavlja i žuri da izvrši poslednje naređenje svoga hrabrog komandanta...«

— Toga dana, neposredno pred borbu, došao je kod nas u brigadni sanitet da mu previjemo ranu koju je zadobio još na Suhomlaci — priča Vukica Pantelić, brigadna higijeničarka. — Kao i uvek, šalio se sa nama, sanitetskim osobljem. Svi smo ga voleli, divili se njegovoj hrabrosti, neposrednosti i duhovitosti. Bio je veliki kicoš. Iskoristio je priliku da se obrije a pošto smo tu u bagremovoj šumi imali improvizovano i kupatilo, i da se okupa... Nije prošlo dugo vremena, kada su ga doneli mrtvog. Namestili smo ga u ono isto korito u kojem se poslednji put okupao. Na zahtev meštana Bačkog Brega njegovo telo preneto je u ovo selo, koje je oslobodila naša Brigada, i tu pokopano...

»Kad je komesar naše Brigade Jure Čule saznao za pogibiju Steve Bobockog i video ga mrtvog, onesvestio se od bola« — piše u svojim sećanjima pomoćnik komesara Dušan Krajnović. — »On je sa Stevom bio u istom bataljonu još u Fruškogorskom odredu. Prošli su mnoge bojeve zajedno... Čula sam zatekao pored neke pojate« — nastavio je dalje Krajnović. — »Bio je sav u znoju, bez vojničke bluze, u košulji zavrnutih rukava, okružen gomilom dasaka. Sa još dvojicom boraca pravio je pogrebne sanduke za 78 naših palih drugova. Mokar, zadihan, slepljenih pramenova crne kose, pogleda punog bola oborenog stalno u zemlju. Dušu komesara je razdirao očinski bol za izgubljenim drugovima. .. Sada on više nije bio major, komesar Brigade. Bio je opet predratni stolarski radnik čije je rende ovoga puta tužno cvilelo preko rapavih dasaka, namenjenih mrtvačkim sanducima njegovih boraca. U njemu kao da se ponovo razbuktala ona stara radnička solidarnost da se pomogne u nevolji, baš kao za vreme ilegalnog

¹⁷ Članak B. Martinovića iz lista *Udarnik*, br. 7 od 16. III 1945. dopunjen nekim iskazima Antuna Ibrića i dr.

partijskog rada na početku okupacije u Beogradu i Zemunu...¹⁸«

Otac iznosi mrtvog sina sa bojišta

»U prvim časovima predvečerja na našem bojištu sve se utišalo, niko se ne miče, niko ne puca. Nebo je tmurno, iz daljine se valjaju crni oblaci i sa susednih frontova još se čuje grmljavina topova i minobacača. Neobično i teško mi pada ova tišina. Ne čuje se nikakva komanda, psovka, komentar preživelih. Interesuje me — kakvo je dalje naređenje? Sigurno se čeka da se potpuno smrači, da bismo se sa ove privremene linije povukli na svoje polazne položaje — zaključujem u sebi. Treba to proveriti...

Pretrčavam do položaja 3. čete. Sa njom sam krenuo na početku napada. Ona je skoro prepolovljena. Svuda se vide tragovi smrti i skorašnjeg okršaja. Zaustavlja me neki prigušeni jauk, koji se postepeno pretvara u vrisak, u srceparajuću kletvu. Trčim u tom pravcu. U večernjem sutonu spazih neku priliku kako drži u naručju telo mrtvog borca. Privija ga na grudi počinje da ga nosi, posrtajući od bola, prema bagremovoj šumi i našim polaznim položajima. U tom trenutku, sa nasipa se oglasi rafal nemačkog ‚šarca‘. Uočio ga je švapski zlikovac i želi da dovrši svoj zločinački pir. Krugovi smrti oko njegovih nogu, koje trasiraju čelične kuglice ‚šarca‘ sve su uži.

— Nikola, ostavi ga! Poginućeš, Nikola, lezi! — dovikivali su borci 3. čete Nikoli Mukiću, kuvaru 4. bataljona, jer to je bio on. Prepoznao sam ga i ja i shvatio u istom momentu da to u njegovim rukama može biti samo njegov sin Štipan sa kojim je zajedno pošao u Osmu brigadu. Bio mu je sin jedinac, sa nepunih osamnaest godina. Poverovao je verovatno da će ga nekako sačuvati, tako mladog i neiskusnog, pa se i on javio dobrovoljno sa njim u Brigadu... Sada je, izgleda, shvatio da su mu rat i nemilosrdni fašizam odneli poslednju nadu i oslonac u životu. Bilo mu je svejedno da li će i njega

¹⁸ *Sećanje komesara vojskovođačkih brigada*, Novi Sad 1978, 148.

pokositi neumitni lanac smrti koji je preoravao zemlju oko njega. Čak joj je i prkosio i prizivao u svom naricanju dok je ljubio okrvavljeno lice svoga sina.

— Udri po nemačkom šarcu! — rekao sam desetaru Štipanu Gabriću dotrčavši do njega i ugledavši ga kako i on i njegovi drugovi kao hipnotisani posmatraju ovaj prizor.

— Brže, Štipane, brže! Ubiće nam Nikolu!... Udrite i vi, drugovi, iz pušaka. Moramo naterati onog gada sa nasipa da se zavuče u svoj brlog! — govorio sam dok sam puštao kratke rafale iz svoga automata prema nemačkom mitraljescu.

Naša vatra, iako nedovoljno precizna, naterala je nemačkog mitraljesca da potraži bolji zaklon. To je omogućilo Nikoli da prevali više od pola puta do bagremove šumice. Njemu u susret potrčala su i dva naša izvlakača ranjenika sa nosilima u rukama. Stigli su na pedesetak metara od njega kada je sa nemačkih položaja zatreštala vatra još nekoliko nemačkih „šaraca". Rafal je prvo zakačio jednog a zatim i drugog našeg borca. Nosila ostadoše prazna. Oprhvan svojim bolom, potpuno izgubljen i spotičući se pod teretom, Nikola je i dalje išao napred, glave zagnjurenene u mrtvo telo svoga sina. Ponovo smo zapucali prema nasipu. Dvoboj sa nemačkim mitraljescima prekinuli smo tek kada je Nikola zašao u šumu. Ubrzo se preko krvavog razbojišta spustio mrak...«"

U toku noći Brigada se povukla na svoje polazne položaje. Sa bojišta su prikupljeni mrtvi i ranjeni. Neki, a naročito oni u neposrednoj blizini neprijateljskih položaja, nisu mogli biti prikupljeni ni narednih noći. Na svaki sumnjivi šum i privlačenje svojim položajima neprijatelj je stvarao besomučnu vatru i serijama svetlećih raketa naterivao naše borce da zaležu i puzeći kroz blato izvlače svoje mrtve i ranjene drugove. A njih je bilo daleko više nego u svim ostalim brigadama 51. divizije zajedno.²⁰

" Iz ratnih beležaka K. Nikolića Koče.

²⁰ Tih dana 51. diviziji bila je operativno potčinjena i 15. vojvodanska brigada, što znači da je u svom sastavu imala 5 pešadijskih i 1 artiljerijsku brigadu. Ukupni gubici divizije za 10. III 1945. iznosili su 123 poginula, 418 ranjenih i 38 nestalih, ili 579 izbačenih iz stroja, što znači da na 8. brigadu otpada više od SCPo izbačenih iz stroja.

— Jedna kompletna desetina iz našeg 1. bataljona izginula je pod nasipom železničke pruge — sećaju se Dragica Mirić, bolničarka, i Jelica Matić, referent saniteta ovog bataljona. — Izginuli su u jurišu koji su predvodili zamenik komandira čete Lazar Stanojević Šijak i njegova devojka Katica Dejanović Kaća, pomoćnik komesara 1. čete. Lazu nismo mogli izvući jer je ostao na suprotnoj strani pruge i položajima koje su Nemci ponovo zauzeli. Kaća je još bila živa kad smo je izvukli. Bila je to lepa, otresita i veoma hrabra devojka iz Gospodinaca kod Žablja. Umrla je nekoliko dana kasnije u somborskoj bolnici. .. Nedaleko od njih izginula je jedna grupa Nemaca na čelu sa svojim oficirom. Izginuli su u trenutku dok su vršili protivjuriš od mine našeg minobacača kojim je gađao nišandžija zvani Brka, bivši domobran...

Neprijatelj nas poziva na predaju!

U vremenu od 11. do 17. marta vladalo je relativno zatišje. To je iskorišćeno za sređivanje jedinica. Prvi put od Subotice brojno stanje Brigade spustilo se ispod 2.000 boraca. Ono je na dan 18. marta iznosilo 1.818 drugova i 120 dugarica ili svega 1.938 boraca sposobnih za borbu. Pošto su jedinice na smenu izlazile na položaj, to su borci imali više vremena za odmor pa i za vojno-političku obuku. Održavani su partijski i skopjevski sastanci, četne i bataljonske konferencije na kojima su analizirani rad i držanje u poslednjim borbama. Isticani su za primer i predlagani za odlikovanja svi oni koji su hrabro jurišali, primani su novi članovi Partije i SKOJ-a, popunjavan je starešinski sastav, koji je najviše stradao u poslednjim borbama — oko 40% izbačenih starešina iz stroja. U Štabu Brigade je takođe došlo do izmena.

Na mesto dotadašnjeg komandata Brigade Milana Korice Kovača, čije ime je neraskidivo vezano sa dotadašnjim uspesima Brigade, od njenog formiraja pa sve do bolmanske bitke, došao je Svetislav Veličkov Sveta, stari i iskusi borac, dotadašnji zamenik komandanta u Dvanaestoj vojvođanskoj brigadi. Kovač je upućen na školovanje. Od strane divizijskog vojnog i partijskog rukovodstva zamereno mu je što je, bez odobrenja pretpostavljene komande, neposredno uoči bolman-

ske bitke »trknuo« da obide svoju porodicu u Lačarku. Izvršena je i zamena komesara Brigade. Na mesto Jura Čule, starog sindikalnog radnika i predratnog komunista, koji je upućen na istu dužnost u Sedmu vojvođansku brigadu, došao je Miroslav Demirović Beli, koji je do tada bio komesar Četrnaeste vojvođanske, udarne brigade, koja je rasformirana posle bolmanske bitke.

Zbog velikih gubitaka u prethodnim borbama i prelaska na trojnu formaciju, rasformiran je i 4. bataljon. Od dela njegovog ljudstva formirana je četa automatičara popularno nazvana još i jurišna četa. Ostatak ljudstva raspoređen je po četama 2. bataljona. Na mesto 38 ranjenih i poginulih četnih i bataljonskih i 30 vodnih rukovodilaca postavljeni su novi. Sve te promene i popune izvršene su takoreći »u hodu«, u predahu, između dva okršaja ili na samom položaju, uzdizanjem mlađih kadrova, najčešće iz iste jedinice, bataljona. To je, svakako, delovalo kao osveženje u štabovima i komandama četa i vodova, ali je u izvesnoj meri uticalo i na kvalitet komandovanja i zahtevalo dopunske napore za vojno-političko osposobljavanje mlađih i još nedovoljno iskusnih kadrova.

Artiljerijski divizion Osme brigade i bataljonski minobacači neprekidno su osmatrali i tukli neprijateljske vatrene položaje na severnoj ivici Baranjskog Petrovog Sela, a posebno one kod groblja i železničke stanice. Bila je to najčešće vatra za uznemiravanje, iscrpljivanje ali i za kontrabatiranje neprijateljskoj artiljeriji i minobacačima grupisanim na južnoj ivici sela.²¹ Našoj vatri ponekad se pridružila i vatra baterije sovjetskih reaktivnih minobacača, »kačuša«. Pri dobroj dnevnoj vidljivosti doletali su naši i sovjetski avioni da bi bombardovali i mitraljirali neprijateljske položaje u Baranjskom Petrovom Selu, Bolmanu i N. Bezdanu. U takvim prilikama naše jedinice su svoje položaje obeležavale za to pripremljenim belim platnima a prema neprijateljskim ispaljivali crvene rakete. Trinaestog marta, upravo posle jednog takvog naleta naše avijacije, desio se jedan neverovatan događaj koji je ostao u sećanju svakog našeg borca.

Toga dana u popodnevним časovima neprijatelj je deset minuta tukao naše položaje iz svojih minobacača. Ne bi u

tome bilo ništa čudno da umesto čeličnih kuglica iz njihovih mina nisu naše rovove zasuli zelenim listićima propagandnog sadržaja.

Letak koji su Nemci za vreme bolmanske bitke bacali, preko minobacačkih mina, partizanima.

Letak je bio zelenkaste boje.

P r e p i s:

»Samo još mesec dana!

Iz jednog meseca u drugi teše Vas Vaši komesari nanovo: Još samo mesec dana i rat će biti svršen. Ovo isto kazali su Vam kad su stigle ovamo nemačke čete iz Grčke, onda opet početkom jeseni, pak ponovo kad je došla zima. Ali mesec za mesecom prolazi i rat se vodi dalje ne mareći za pričanje Vaših komesara. Nakon svega toga sada Vam opet kažu: Sovjeti su provalili u Nemačku, sada će biti rat stvarno za mesec dana gotov.

Ali znajte da tome nije tako i da Sovjeti srljaju u vlastitu propast, jer će si na tvrdom orahu, koji se zove Nemačka, polomiti zube.

E pa koliko puta po mesec dana će za Boga rat još trajati? Zar još uvek ne shvaćate da Vas stalno samo zavaravaju? Zar dozvoljavate da prave mesec po mesec iz Vas budale?

E pa kad Vi sami nećete svršiti rat, onda on neće biti nikada gotov i Vi se nećete nikada vratiti redovnom životu!

Stoga svršite sami ovaj rat pa makar i protiv volje Vaših komesara! Ne dajte se duže od Tita izrabljivati! Pomislite jednom i na sebe.

Propusnica!

Onaj koji se sam ili sa drugovima javi i kaže sa ovom propusnicom kod nemačkih vojnika, biće sa strane nemačkih komandi dobro primljen, prehranjen i zaštićen. Njemu nije zajemčen samo život, nego i kasnije povratak kući.

Dieser Flugzettel

*als Passierschein
C c 2*

Bili su to ništa manje nego pozivi za predaju!? Na kraju poziva odštampana je i »propusnica« sa kojom naši vojnici »pošto pobiju svoje komesare« mogu slobodno »dobiti zaštitu kod nemačkih vlasti!«

— Bili smo prosto frapirani ovim veoma smešnim, drskim i pre svega glupim gestom Nemaca — priča o tom događaju pomoćnik komesara Brigade Dušan Krajinović. — Pa to je bila prava ironija, da nam neprijatelj koji gubi bitku na svim frontovima, koji se nalazi pred konačnim slomom, traži predaju. Nismo mogli prosto da verujemo svojim očima i da neko može da bude toliko glup i još veruje u »proviđenje« svoga firera i Gebelsovu popagandu. Tim »trikovima« nije nasadao nijedan borac naše vojske ni onda kada su se njihove divizije nalazile pred Moskvom i Staljinogradom, a ne sada 1945. godine!? »Liči mi to na bolesnika koji umire i vitla i preti nekom toplomerom« — prokomentarisao je ovaj događaj naš komesar Brigade Jure Čule...

— Brinu se, izgleda, hitlerovci i za naše stražnjice. Znaju, verovatno, da nemamo klozet-papira!? — kaže jedan borac pošto je pročitao zeleni letak.

— Može dobro poslužiti i za zavijanje cigareta — dodaje drugi, pošto je »stručno« opipao debljinu i kvalitet. »Šteta što toliko smrdi na barut!«

Ma koliko našim borcima ovaj potez neprijatelja izgledao glup i naivan, sa stanovišta pripadnika 11. vazduhoplovne nemačke divizije to i nije bilo tako. Dovedena pre kraćeg vremena iz Grčke, gde su po luksuznim egejskim kupalištima relativno mirno proveli nekoliko godina, za njih pravi rat kao da je tek sada počinjao. Sa našom NOVJ oni ranije nisu imali prilike da ratuju. Mi smo za njih još bili »partizanske bande« i si. To, uostalom, potvrđuje i njihova upornost i zagriženost sa kojom su se tukli protiv naših jedinica na bolmanskom mostobranu. Prelazak preko Drave i njihova poslednja velika ofanziva u pravcu Budimpešte u psihi njihovih vojnika stvarala je i dalje neke iluzije, ako ne o pobjedi, a ono o bržem povratku kući, u Nemačku!? Sasvim drugačiji će izgledati susret sa pripadnicima ove divizije samo mesec dana kasnije, u našem napredovanju kroz Podravinu. Ta ista divizija doživće sudbinu da bude razbijena i da se preda istim tim »partizan-

skim« i »Titovim bandama« koje je ovde, kod Baranjskog Petrovog Sela, pozivala na predaju.

Postoji još jedan razlog ovakve drskosti i postupka neprijatelja na bolmanskom mostobranu. Komanda 91. nemačkog korpusa je 12. marta donela odluku da ojača svoje snage na bolmanskom mostobranu i da sa njega izvrši novi prodor, ali ovog puta u pravcu zapada, odnosno prema njihovom mostobranu kod D. Miholjca na bugarskom delu fronta. Te iste noći 12/13. marta na mostobran kod Bolmana prebačen je 1. armijski artiljerijski divizion, a 15/16. marta i 4. kubanski puk iz sastava 1. konjičke kozačke divizije. Tako je noću 17/18. marta otpočeo novi napad neprijatelja, koji je nastavljen i sutradan i završio se potiskivanjem jedinica 16. divizije na zapad i proširenjem nemačkog mostobrana sve do jugoslovensko-mađarske granice i sela Torjanci.

Uvođenjem u borbu nekih delova 133. sovjetskog korpusa, jednog puka 16. bugarske divizije, te protivnapadom brigada 16. i 51. divizije na celom mostobranu, zaustavljeno je dalje širenje neprijatelja na mostobranu a 19. marta je i proteran iz Torjanaca na svoje ranije položaje. Neprijatelj je, dakle, sve do 18. marta imao inicijativu u svojim rukama i preduzima ofanzivna dejstva na bolmanskom mostobranu.

Hvatanje »živog jezika«

Po otkrivanju prisustva belogardejskih konjičkih jedinica na mostobranu, u našim jedinicama preduzete su opsežne mere budnosti, izviđanja i mere za borbu protiv neprijateljske konjice. Pošto su kozaci govorili ruski i često se preoblačili u uniforme sovjetske vojske, naredena je stroga provera svih pa i savezničkih sovjetskih vojnika koji se kreću u pozadini našeg fronta. U svim jedinicama obrazovane su rezerve, isturane su mrtve straže i objavnice, naredeno je hitno obaveštavanje štabova o svemu što se uoči kod neprijatelja, upućivane su izviđačke grupe za hvatanje »živog jezika«. Jedan takav događaj zabeležio je Ivan Bašić, borac 1. bataljona:

»16. marta — Zeleno polje.

..Dok se sunce užurbano penje zenitu, na suprotnoj strani iznenada začusmo prodoran zvuk aviona. Dva su? Čiji

su? — pitali smo se između sebe. U prvom naletu — ništa. Ne raspoznajemo njihove oznake. Ipak, učini nam se da su nemački. Drugi krug je usledio u brišućem letu. Nagnuše se našim položajem i osuše mitraljesku vatru. Odjeknuše i dva pucnja iz topa. Na desetak metara ispred naših rovova zapraši se zemlja ispred nas. Na sreću niko od nas nije ranjen.

U rovovima situacija se naglo izmeni. Nema više one pređašnje opuštenosti i veselosti na našim licima. Naprotiv. Usplahireno razmišljamo o tome šta nas je moglo zadesiti. Možda smo tome i sami doprineli. Bili smo isuviše slobodni u kretanju i time otkrivali naše položaje. Ovo nam je dobra lekcija.

U popodnevnim časovima u našem boravištu, u kući koju smo pretvorili u utvrđenje, pojavili su se gosti: jedan ruski major, dva naša kapetana i obaveštajac naše Brigade. Razgledaju okolinu, razgovaraju sa našim komandirovom čete i procenjuju najpogodniju poziciju. Očigledno je da se nešto značajno priprema. Kad su nas napustili, njihovu posetu smo brzo zaboravili. Imamo mi dosta svojih briga.

Vratili su se uveče. Spram čkiljave svetlosti lojanog žiška ugledasmo tri nemačka vojnika: opasana, utegnuta, kao da će na paradu. Ponašaju se slobodno kao da su u svojoj kući. Istina, ništa ne govore i to kod nas pojačava ubedenje da pred sobom imamo prave »friceve«. Uskoro uđuše i naš obaveštajni oficir sa ruskim majorom, našim komandirovom čete i vodnikom minerskog voda. Tek sada nam postaje jasno šta se priprema.

Major razvi topografsku kartu i cela grupa uperi svoje poglede prema njoj. Posle kraćeg objašnjenja i poslednjih uputstava »trojka« je spremna za polazak. Jedan po jedan spustiše se u rov. Ispred njih je vodnik, miner sa dva pomoćnika — mrtva straža. Trojka je naoružana do zuba. Iz našeg utvrđenja, kroz saobraćajnicu uputili su se prema minskom polju. Vodnik im je oslobodio prolaz, postavio ovde mrtvu stražu i trojka se izgubi u pomrčini. Uputili su se prema neprijateljskim položajima u Baranjskom Petrovom Selu.

Ostali smo razmišljajući o našim drugovima izviđačima i njihovom nimalo jednostavnom zadatku. U nama sve više narasta i briga da li će uspeti i da li će se živi vratiti sa svog zadatka. Ceo naš sektor ostao je u pripravnosti i bojnoj go-

tovosti. Budni smo, napeti i vrlo oprezni. Pratimo svaki pokret, osluškujemo svaki šum na frontu. Prošlo je već više od dva sata a od njih nema nikakvih znakova. Protiče i naredni sat. Jedan kratak rafal začuo se sa suprotne strane i onda ponovo zavlada grobna tišina. Ne verujemo da su ih otkrili. Paljba bi bila duža i žešća. Opet nas obuzima neizvesnost, napeto iščekivanje i velika nada u uspeh.

Najzad, prvi znak: tri uzastopna plamička upaljačem. To su oni, vraćaju se. I još tri skrivena svetlosna signala, ali sada već sasvim blizu. Uskoro se ukazaše i njihove figure: četvoro ih je! Znači, uspehi su! 'Živi jezik' je ugrabljen i doveden. Mrtva straža ih propušta i sprovodi kroz minsko polje: oni se spustiše u rov i saobraćajnicima se nadoše među nama, znatiželjnicima. Uniforme su im sada izgužvane, prašnjave, a na kolenima i laktovima blatnjave. Na čizmama se ne raspoznaje ni boja. Zagledamo se u ta umorna, zamazana ali zadovoljna lica. Jedino je on, 'frić ozbiljan. Po činu je narednik. Stoji pred nama onako visok, mlad, stasit, u vermahtovskoj uniformi, prašnjav i blatnjav. Lice mu osuto pegama, zjapureno, oči plave, zveraju unaokolo pitajući se gde se to obreo. Ruke su mu svezane, o opasaču visi prazna futrola u kojoj je bio parabelum. Ništa ne govori. Ali to nije ni važno. Na nadležnom mestu jezik će mu se razvezati i osloboditi. Tako to uvek biva. Nakon kraćeg predaha, četvorka nas napušta. Laknulo nam je. Jer, i mi smo uspešno izvršili svoj zadatak. Sada možemo malo i da se opustimo. Do zore ima još podosta vremena...«

Još jedno lukavstvo neprijatelja

U Operativnom dnevniku Štaba Osme brigade za dan 20. i 21. marta može se pročitati sledeće:

»... Prepodne bez promene.

U 13,30 u vezi sa zadatkom XIV brigade vršimo demonstrativni napad i uspevamo da se približimo sa jednom četom pod železničku prugu gde se ukopavamo. U toku celog dana živa minobacačka aktivnost.

21. III 1945, vedro — N. Bezdán.

U ranu zoru deo isturene čete uspeo je da se približi do samog groblja istočno od B. Petrovog Sela, ali je jakom vatrom prinuđen na povlačenje. Dok se četa povratila na stari položaj ispred neprijateljskog, neprijatelj je nestao.

Sa jednim bataljonom prelazimo u B. Petrovo Selo gde se isti zadržao a sa 2. bat., produžavamo za N. Bezdan. Kasnije se i 1. bat. prebacuje u N. Bezdan te se tu privremeno smeštamo jer nemamo mesta za razvoj...«

U četi 1. bataljona koju je neprijatelj ovako lukavo izmanevrisao da bi se neopaženo »odlepio« od naših položaja i povukao nekažnjeno sa mostobrana, nalazio se i borac Ivan Bašić. Evo kako je on doživeo i opisao taj događaj:

»20—21. mart — Zeleno polje — Novi Bezdan

Četrnaesta brigada dobija zadatak da izvrši napad na svom sektoru fronta. U vezi sa njim naša Brigada vrši demonstrativni napad. Nalazeći se na levom krilu, naša četa uspeva da se približi i dohvati železničke pruge, najnezgodnijeg i najnepristupačnijeg mesta čeonog dela fronta. Tu se ukopava i budno prati svaki pokret neprijatelja. A sada ga je i lako pratiti, jer su njegovi rovovi udaljeni od nas samo stotinak metara. Oprez i budnost su nam sada najvažniji. Oni ne smeju da nas iznevere. To bi moglo da izazove teške posledice i po nas same i po Brigadu.

Minobacačka aktivnost je obostrana i neprekidna.

Noć je minula u velikom iščekivanju. Pred zoru, većim prebacivanjem pokušavamo da se doхватimo groblja ispred samog sela i u njemu sauzmemo nove položaje. Međutim, Nemci nam tu nameru osujećuju i snažnom mitraljeskom vatrom prinuđavaju našu četu na povlačenje. Povratak na stari položaj teče sporo jer nas neprijatelj ima kao na dlanu. U napadu, 10. marta, baš na tom mestu, svoje neiskustvo platili smo visokom cenom, pa ne želimo da se to i sada dogodi.

Ta snažna uraganska vatra neprijatelja bila je, u stvari, samo kamuflaža i skretanje naše pažnje sa pravog cilja. Neprijatelj je, naime, dok smo se mi povlačili na polazne položaje, uspeo da neosetno napusti svoje robove i nestane bestragom. Jednostavno rečeno — pobegao je! Našli smo se u čudu.

Tome se od nas niko nije nadao. Sada nastaje prava potera za neprijateljem.

Ubrzo upadamo u Baranjsko Petrovo Selo. Tu ostajemo do podne. Na sve strane vide se tragovi borbe, krš i lom. Sada je neprijatelj bio u situaciji da na brzinu napušta ovo isto selo kao i mi pre desetak dana. I nehotice u sećanje nam se vraćaju ovi trenuci kada smo pod kišom metaka i topovskom kanonadom napuštali ovo selo. Želeli smo da to oseti i neprijatelj, ali je on bio lukaviji. Meštani koji su ostali u selu, prepoznaju nas, pozdravljaju i vesele se. Nude nas je-lom i pićem i zaklinju nas da Švabama više ne dozvolimo povratak.

U predvečerje stižemo u Novi Bezdan. Tu se i zadržavamo, jer jednostavno nemamo prostora da se razvijemo za borbu a nije, izgleda, ni neophodno. Neprijatelj još samo ponegde pruža otpor i beži glavom bez obzira.

Novi Bezdan verovatno nikada ovako nešto nije doživeo: vojnik do vojnika, puška do puške, teško oruđe do teškog oruđa. Naših boraca i jedinica je najviše. Ima i Rusa. Za divno čudo 'kaćuše' više ne sakrivaju. Tu su među nama, samo su dobro pokriveni i zaštićeni od pogleda. Imale su tu čast da neprijatelju 'potpraše pete' i isprate ga preko Drave...«

Tako se završila jedna od najžešćih, a posle batinske bitke i najtežih bitaka u kojima je učestvovala Osma vojvođanska brigada, u kojoj je ona pretrpela dotad i najveće borbene gubitke. Najteže gubitke Brigada je pretrpela u starešinskom kadru, 40% poginulih i ranjenih starešina od ukupnog brojnog stanja. To govori sa kakvom žestinom su vođene borbe na bolmanskom mostobranu, kao i da se naše starešine još nisu oslobodile starih partizanskih načina ratovanja u kojem se po pravilu u napadu komandovalo »Za mnom, drugovi!« i gde su starešine uvek prve jurišale a poslednje odstupale.

Veliki gubici u boračkom sastavu takođe potvrđuju da se još kod naših boraca teško probijala svest o potrebi stalnog ukopavanja i da vojnički ašovčić ni u ovoj borbi nije postao, pored puške, glavni rekvizit njegove borbene opreme. Tek posle neuspelog juriša na Baranjsko Petrovo Selo, borci i rukovodioci će konačno shvatiti da je ašovčić u uslovima frontalnog ratovanja alatka bez koje se više ne može ratovati. To potvrđuje i činjenica da su ivice bagremove šume i Zeleno

polje za nepuna dva dana pretvoreni u pravi drveno-zemljani bastion sa čitavim spletovima rovova i saobraćajnica punog profila...

Za ove borbe, pored već rečenog o iskustvu i žilavosti neprijatelja, treba istaći još jedno novo iskustvo, novo i za one najstarije naše borce. Prvi put mi smo bili prisiljeni da se noću branimo a danju napadamo. Neprijatelj je, dakle, primenio našu dotadašnju taktiku, usled čega smo trpeli tako neuobičajeno velike gubitke.

U ovim borbama došlo je do izražaja i veoma dobro sadejstvo naše artiljerije i pešadije, pa i sa ostalim rodovima vojske, avijacijom i pionirima. Naročito su se hrabro držali pripadnici našeg artiljerijskog diviziona i pratećih četa bataljona, koje su najčešće dejstvovala iz prvih borbenih redova pešadije. Neki od njih, kao npr. Milan Glumac, Zijat Bukić, komandant diviziona Đorđe Stojaković, Brka domobran, ostali su u očima svojih drugova pešadinaca kao pravi junaci iz ove bitke. Već i sama činjenica da je iz artiljerijskog diviziona iz stroja izbačeno 9 rukovodilaca, govori dovoljno o njihovoj ulozi i mestu u ovoj borbi.

Sanitetska služba Brigade takođe je dobro funkcionisala, posebno prvih dana borbi kod Petlovca i Baranjskog Petrovog Sela kada je spasla i veliki broj ranjenika drugih brigada. Najteži zadatak je imala 10. marta u napadu na Baranjsko Petrovo Selo zbog izuzetno teških uslova za izvlačenje ranjenika. Tu su takođe do punog izražaja došle naše neustrašive bolničarke. Izvlačeći naše ranjenike preko velikog brisanog prostora, i po nekoliko njih zaredom je takođe ispadalo iz stroja. Na njihovo mesto hrabro su istrčavale druge, sve dok i poslednji ranjenik nije bio izvučen i previjen.

Isto se to može reći i za naše intendante. Snabdevanje jedinica municijom i hranom nije ni jednom došlo u pitanje. Kuvari su dovlačili toplu hranu pravo u rovove. Ponekad je to bila samo »popara«, ali vruća, iza koje je odmah zatim sledio i svinjski paprikaš, dovoljna količina hleba, sledovanje cigareta, pa čak i po koja čaša vina. To je, naravno, doprinelo, pored svakodnevnog partijsko-političkog rada u rovovima, da se visok stepen borbenog morala uprkos relativno velikim gubicima održi u našim jedinicama sve do kraja bitke.

* *

U borbama za likvidaciju bolmanskog mostobrana jedinice 12. vojvodanskog korpusa pretrpele su gubitke od 660 poginulih, 2.331 ranjenog i 275 nestalih ili ukupno 3.266 boraca i starešina izbačenih iz stroja. Neprijatelj je prema procenama Štaba 3. armije imao oko 6.000 izbačenih iz stroja a po sopstvenom priznanju oko 2.000 vojnika.²²

Vodeći danonoćne borbe od 6. do 22. marta, jedinice 12. korpusa odigrale su veoma značajnu ulogu. Iako su neke jedinice bile zatečene i iznenađene i neprijatelj uspeo da obrazuje mostobran na levoj obali Drave, on taj mostobran nije uspeo da proširi i da se sa njega probije u pravcu Dunava, Pečuja a ni kasnije prema svom mostobranu kod Donjeg Miholjca. Pošto su uspele da blokiraju i slome neprijateljske ofanzivne napade, jedinice 12. korpusa su konačno pristupile i njegovoj likvidaciji.²³ Što su u toj likvidaciji učestvovali na kraju i neki

²² S. Savić, *51. vojvođanska divizija*, Beograd 1974, 138.

²¹ Potrebno je ovde nešto reći o jednom pitanju koje je još ostalo nekako po strani i kojem se ne pridaje odgovarajući značaj. To je pitanje — da li je neprijateljski mostobran kod Bolmana mogao biti i ranije likvidiran i zašto se toliko odugovlačilo sa preduzimanjem opšteg napada radi njegove likvidacije, pa se neprijatelj skoro nekažnjeno povukao preko Drave? Tačnije, postavlja se pitanje da li je 3. armija imala dovoljno snaga da sama likvidira nemački mostobran u vremenu između 10—17. marta do pristizanja na njega pojačanja neprijatelja, ili je to u pitanju taktički potez našeg, odnosno sovjetskog višeg komandovanja?

Najme, postoje dokazi da je Štab 3. armije na osnovu procene situacije na mostobranu, odmah posle 10. marta, kada je on počeo prelaziti u odbranu i kada je na mostobranu zavlдалo relativno zatišje, predložio Štabu 3. ukrajinskog fronta da se posle pristizanja motociklističkog puka Crvene armije, pređe u opšti napad, pre nego što neprijatelju stignu nova pojačanja na mostobran. Štab Fronta je odbacio ovaj predlog Štaba 3. armije zbog trenutne situacije na mostobranu kod Donjeg Miholjca, dajući time očigledno operativnu prednost mostobranu pred frontom 1. bugarske armije. Ovo bi se, svakako, moglo prihvatiti i u tom trenutku, ali ne i koji dan kasnije kada je taj mostobran već bio praktično likvidiran i kada je sa njega neprijatelj počeo da skida svoje delove i prebacuje na bolmanski. Mostobran kod Donjeg Miholjca nalazio se u bližoj operativnoj pozadini 57. sovjetske armije

delovi sovjetskih i bugarskih saveznika, to nikako ne umanjuje ulogu jedinica 12. korpusa. Naprotiv. To je, uostalom, izrazio i komandant 3. ukrajinskog fronta maršal Tolbuhin, koji je u svojoj naredbi odao priznanje borcima i rukovodionicima 3. jugoslovenske armije »za upornost i junaštvo ispoljeno u borbama za likvidaciju neprijateljskog mostobrana i doprinos slamanju neprijateljske ofanzive u Mađarskoj...«

u južnoj Mađarskoj pa je, prema tome, u toj situaciji, bio i daleko opasniji za jedinice 3. ukrajinskog fronta.

Teško je, međutim, shvatiti zašto ni posle 18. marta, tj. posle konačne likvidacije mostobrana kod Donjeg Miholjca i izbočine kod Torjanaca na bolmanskom mostobranu, nije odmah preduzet opšti napad naših, sovjetskih i bugarskih snaga. Taj napad je konačno utvrđen za 21. mart u 4 časa, ali je depešama našeg Generalštaba i Štaba 3. ukrajinskog fronta pomeren tek za 22. mart. Neprijatelj, međutim, nije sačekao naš napad. On je u toku noći 20/21. marta otpočeo svoje izvlačenje sa mostobrana i time izbegao konačno uništenje. Može se zahvaliti samoinicijativi i budnosti naših jedinica da neprijatelj nije ipak nekažnjeno napustio levu obalu Drave. (Vidi: S. Savić, nav. delo; *Zbornik*, XI/3, dok. 24; Arhiv VII, k. 293, reg. br. 8—5/1; k. 590, br. 17—2/2; k. 1246 br. 43—1; k. 293, br. 11—1; 11—2/1; 12—3/1 i 12—6/1.